

MÁSODIK KÖNYV.

Magyar alkotmány és jogtörténet.

Alkotmánytörténelmi rész.

Bevezetés. Korszaki beosztás.

Az emberi társadalom, mint bizonyos cél szerint szabályozott együttléte az egyéneknek, a maga összességében változásoknak van alávetve, mely változások a véges természet örök törvényei szerint igazodnak. A társadalomnak ezen változása, az ezt megalkotó elemek fejlődésével áll szoros kapcsolatban. Az egyéni fejlődésnek iránya nem csak az egyes egyénekben, de az összességben is jut kifejezésre. Ezen törvényeknek igaz volta az álladalomban mint a legfőbb jogalkotó és jogfenntartó társadalomban is észlelhető. Mutatkoznak ezen törvények az egyes állami és jogi intézményekben, de az általános mivelődési viszonyokban is.

Úgy a mint egyetlen egy emberi intézmény sem állandó, hanem az élet viszonyai által van létezésében feltételezve és az élet maga jelenti éppen a változást, úgy ezen változások megfigyelése a változások jelenségeinek megállapítása, azoknak egymáshoz oknyomozólag való kapcsolása fogja a megfigyelt intézményeknek történelmét adni. Az állam, annak alkotmánya és joga, ezer és ezer más társadalmi viszonyokkal függ össze. Összefügg valamely népnek vallásával, erkölceivel, gazdaságával, műveltségével. Összefügg az államot megalkotó nép gondolkodásával, fizikai és erkölcsi erejével.

Jegyzet. Az alkotmány és jogtörténetnek a bevezető első részben felemlített irodalmából kimaradtak: *Bartal György*: „Com. Hist. Status Jurisque Politici Hungariae Aevi Medii. Libri XV.” és *Krajner Imre*: „Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns” című közismert munkái, melyek pótlólag itt említettnek fel.

Valamely népnek erkölcsi és fizikai ereje, általános műveltsége és gondolkodása szabja meg a feltételeket arra nézve, vajjon képes-e államként szervezkedni, képes-e az idők során a többi nemzetek között jogalkotó és fentartó szerepét fentartani vagy sem?

Létfeltételeit valamely állam önmagából meríti, de azért külső befolyásoktól sem lehet mentes, azoktól elszigetelten nem élhet. Ezen külbefolyások lehetnek olyanok, melyek az állami létet megerősítik, — ha ugyan rendelkezik a nemzet ama szükséges öserővel, hogy ezen befolyásokat saját egyéniségének épségbentartásával engedi hatni, — de lehetnek a külbefolyások olyanok is, a melyek a nemzetnek önállóságát veszélyeztetik, sőt azt más társadalomba bele is olvasztják. A fizikai és morális erő, a vezető elemeknek rátermettsége határoz az államnak létkérdése fölött.

A létkérdés a fizikai erő, edzettség, életrevalóság mellett, a társadalom külső rendjével is összefügg. A társadalmi rendet itt a legtágabb értelemben vesszük. Értjük alatta nemcsak a tárgyilag vett jogrendet, de általában a közművelődés és a gazdaság rendjét is. Hozzá vesszük még azon képességet, hogy a nemzetre ható külbefolyások hasznosíthatók legyenek, a nemzeti jelleg pedig a belső életerő egészséges fejlődésével fentartassék.

Mint minden nemzet, mint minden állam, úgy a mi ezredéves nemzeti létünk is sok változáson ment át. Hazánk alkotmánya és joga sem zárkozhatott el a történet örök törvényei elől, változásoknak volt alávetve az is. Ezen változásoknak előadása, okadatolása, az egyes állami és jogi intézmények szerves változásának megfigyelése képezi a magyar alkotmány és jogtörténetnek tárgyát.

A magyar nemzet alkotmánya és joga ezredéves fenállásának hosszú ideje alatt nem maradhatott elszigeteltségben. Érvényesültek külbefolyások is, melyek mint az általános európai fejlődésnek hullámai átsaptak mihozzánk. Ezen külbefolyások előtt szemet hunyni nem lehetett. Azokat okos politikával a nemzeti életbe be kellett fogadni és a nemzeti élettel össze kellett kapcsolni. A nemzeti életet ezen külbefolyások nem temették hullámsirba, hanem a nemzeti erő hasznosan tudta azokat saját előnyére felhasználni.

A magyar alkotmány és jog fejlődésének előadásánál főszólt azon gyökeres változásokra, a melyek bizonyos korszakokban feltűnnek és így ezen korszakot sajátlagosan jellegzik

Ilyenformán jellemzi a magyar ősközművés korszakát, a mely 1000-ig tart, a törzsi szervezet.

A törzsi szervezet a rokonsági kötelékekben, illetve ezeknek tágabb körű közületeiben megnyilvánuló állami szervezet. Ezen szervezetben a törzsfők a vajdák és a nemzetségeknek, az ágaknak fejei, az alhadnagyok, bizonyos parancsadási jogokat gyakorolnak, imperiumot, a melynek hadi jelentősége is van. A suverenitás azonban a nemzet összeségénél marad. A törzsi szervezetnek kora még az ősi műveltségnek a korszaka.

Az augsburgi ütközet (955) után, a X-ik század második felében, a törzsi szervezetnek vezető hadi jellege mulik és annak inkább politikai jelentősége lép előtérbe. Ugyanekkor a törzsek szállásaikban állandóan telepednek le és ezért a törzsnek földhöz-kötöttsége folytán a gazdasági viszonyok is változnak. Az előkelőség nem pusztán a harcban tanúsított vitézségnek felbecsülésén, hanem egyuttal az egyéni vagyon nagyságán is alapszik. A társadalomban a vezető elemek a közviszonyok körében bekövetkezett változások folytán szintén megváltoznak. Az ősi hitben való csalódás pedig tért enged egy másik vallás befogadásának.

Mindezek okai voltak annak, hogy a törzsi kötelékek meglazultak és bekövetkezett az ősközművésnek válsága.

Ugyanekkor, a midőn a törzsi kötelékek meglazulnak és az ősi alkotmány épülete alapjaiban megrázkódik, jut Géza vezér, Szt. Istvánnak apja, a keresztény nyugattal kapcsolatba.

Politikai éleslátással ismeri fel az alkotmány rozoga állapotát és annak szükségét, hogy a nemzet tagjai közötti kapcsolatot csak úgy erősítheti meg ujonnan, ha az országot magát is a nyugattal és pedig a keresztény-nyugattal köti össze.

A nyugati kereszténység egyrészt, melynek középpontja Róma, másrészt az individualizmus közvetlen veszélyétől éppen a nyugati egyház által legalább egy időre megmentett új Németország, illetve annak egyik hercegsége a Bajor, voltak azon támaszok, a melyek olyan intézményeknek szolgáltak forrásaikép, a melyek a keresztény monarchiában nyerik el fejlődésüknek tetőpontját. Németországnak műveltsége, közfelfogása még a Frank birodalom tradícióin alapult.

Ezen, a nyugati kapcsolatok által létesült változásnak gyökereit Géza ültette, az életerős fát pedig ennek fia, Szt. István nevelte lef.

Szt. Istvánnal, az 1000-dik évvel, a magyar alkotmány és jogtörténetben új korszak következik be. Ezen év a közviszonyok terén forduló pontot és korszakváltozást jelent.

Az ősalkotmány, a törzsi szervezet ekkor a maga összes alkotmányi, jogi és gazdasági intézményeivel megváltozik, de azért alkotmányunk nemzeti önállósága és nemzeti jellege továbbra is megmarad. Géza politikai éleslátása, Szt. István bölcsesége és személyének nyugati műveltsége mentette meg a nemzetet azon veszélytől, mely vele szemben a nyugati műveltség és fölény alakjában fenyegetődött. Át kellett vennie hazánk társadalmába magát a keresztény szellemet, a nyugati műveltséget azon célból, hogy Magyarországnak az európai társadalomban helyet biztosítson.

Ezen cél pedig csupán a keresztény monarchikus királyságnak révén lehetett elérni, de nem csak ennek formai megalapításával, hanem a keresztény királyság jellegének teljes átvételével. Ezen változás azonban nem volt minden nehézség nélkül, teljesen simán végrehajtható. Igaz, hogy Gézának és Istvánnak tevékenységét megkönnyítette a X-ik század második felében mutatkozó azon bomlási folyamat, mely közviszonyainkat jellemzi és a mely az alkotmányt veszélyeztette. A törzsi kötelékek ugyanis meglazulnak, a törzsi összetartozandóságnak tudata lassanként elhalványodott. Másrészt azonban megnehezítette Szt. István apostoli hittérítői működését ama helylyel-közzel fenmaradt szívósság, mely a régi ősi pogány valláshoz való ragaszkodásban nyilvánult meg. Megnehezítették a politikai reformok keresztülvitelét a törzsek, illetve inkább az ágak keretén belül még begyökeresedett egyes intézmények is, a melyek a királyi hatalom érvényesülése és a törzsi felfogáshoz való ragaszkodás közötti harcot okozták, a mely tusa elvégre is csak a királyi hatalomnak teljes győzelmével, a monarchikus elvnek érvényre emelésével végződött.

A Szent István-féle államszervezetnek korszaka az Árpád-ház kihalásának bekövetkezteig tart.

A nyugati társadalmi felfogásoknak befogadásával és a nemzeti elvnek evvel való összekapcsolásával olyan egységes és életképes társadalomba olvadt át a régi roskadozó állam, a mely két évszázadon keresztül tisztán tartotta meg a maga sajátlagos nemzeti jellegét. A XIII-ik században azonban újra mutatkoznak

a nemzeti élet körében idegen jelenségek, melyek a Szt. István által alapított közviszonyok bomlását segítik elő, a mi által a talaj új változások létesítésére megint elő van készítve. Ismét a nyugatról csapnak be hozzánk az ottan bekövetkezett társadalmi nagy mozgalmaknak hullámai. Szilárd alapokra épített alkotmányunkkal azonban képesek voltunk a hódító árnak ellentállni. Befogadtuk azt, a mi az általános európai fejlődésnél fogva teljesen visszatartozható nem volt, de nemzetivé tettük azon idegen intézményeket is és nem áldoztuk fel nemzeti közfelfogásunkat, ősi alkotmányunkat az akkori európai közfelfogásnak. Sőt ellenkezőleg, ezen második bomlás veszélyének idejében megalkotta magának a magyar közfelfogás azon teret, mely Szent István koronájához, mint az önálló magyar királyság symbolumához fűződik, mely még most is alapját képezi alkotmányos felfogásunknak és egész közjogunknak.

Következik tehát 1300 után a szent korona elméletéhez fűződő államszervezetnek a korszaka.

A mohácsi vész utáni időben, az alkotmányban azonban még egy nevezetes változás következik be. Ez pedig a rendi szervezetben mutatkozik, a mennyiben a közjogilag egységes nemesség jogilag a főrendekre és a köznemességre oszlik, a minek jelentősége különösen az országgyűlésen való részvételben nyilvánlik meg. A főrendiek megtartják születésük vagy főméltóságuk czimén az országgyűlésen személyesen való megjelenési jogukat, míg a köznemesség és ezeken kívül a szab. kir. városok is, melyek területileg tekintetnek nemesnek, meg azután a kiváltságos területek követeik által jelennek meg az országgyűléseken. Kifejlődnek tehát a rendi országgyűlések, melyek törvényileg 1608-ban szabályoztatnak. Ezen évtől fogva számítjuk tehát az alkotmány fejlődésnek negyedik, a rendi alkotmány korszakát.

I. Az ősalállamszervezet kora.

1. §. *Források.*

Az ősalállamszervezetre vonatkozólag a források már most rendszeresen összegyűjtve, ki is vannak adva.

«A Magyar Honfoglalás Kútfoi» című munkában, melyet a Tud. Akadémia megbízásából többeknek, ezek között Kún Géza

grófnak megbízásából, Pauler Gyula és Szilágyi Sándor szerkesztettek. Ezen gyűjteményben közölve vannak a *byzanci* kútfők s ezek között különösen *Bölcs Leó* hadi taktikájának egyik fejezete és *Konstantinus porphyrogeneta* «De administrando Imperio» című munkájának a magyar ősvizonyokra vonatkozó része.

Továbbá közölve vannak az eddig még ismeretlen *keleti kútfők* is Kún Géza gróf által. Ezek között fontossággal bírnak különösen *Ibn Rosteh*, *Gurdezi*, *Ibn Fadhlán* munkái.

Az őszállamszervezetre nézve fontossággal bír *Béla király névtelen jegyzőjének* munkája is, továbbá egyes krónikák melyek szintén itt vannak közzé téve. Ez utóbbiakról még később is megemlékezünk.

2. §. *A merő törzsszervezet Lebediában és Atelközben.* *A vérszerződés és a honalapítás okai.*

884-ben hagyta el a Magyaroknak egyik része Nagymagyarországot, melynek fekvése a Volga körül keresendő. Ekkor a nemzet, mely a népvándorlás mozgalmas áradata folytán kényszerült lakóhelyét változtatni, hét törzsre oszlott. A törzseket hadaknak is hívják. Konstantinus Porphyrogeneta, «De administrando Imperio» című munkájában ránk hagyta a törzsek neveit is. Nyék, Megyer, Kürt, Tarján, Jenő, Kara és Kaza voltak ezek. A 7 magyar törzs ezen időben semmiféle közös hatalom alatt nem állott, egymástól teljesen függetlenek voltak, csak a közös nyelv, a közös származás tudata tartotta őket össze, meg a hadi jó és balszerencse. A törzseknek ezen összefüggése tehát éppen olyan volt, mint ezt az egyes Germán törzseknél megfigyelhetni.

A törzsek ágakra oszlottak; összesen 108-ra. A törzsek élén állottak a *törzsfők*, a *hadnagyok*. A törzs legtekintélyesebb tagjaiból választották ezeket. A törzsfők fejedelmi személyek voltak; *vajdák*-nak is hívják őket. Legalább Konstantinus császár emlékezik meg róluk ily néven.

Az ágak élén voltak az alhadnagyok. A hadnagyok, a törzsfők voltak a törzsnek hadvezérei. A törzsi ügyeknek elintézése azonban a törzsi gyűlésekre tartozott.

A törzsfők, a hadnagyok és az ágak élén álló alhadnagyokon kívül szerepelnek még a bírák, mint külön állami funkcióval bíró szervek.

Ez volt a magyar nemzetnek tiszta, úgynevezett merő törzsszervezete. Ebben maradt meg a nemzet vándorlása ideje alatt is, sőt ebben maradt a Dneper melletti *Lebediában* és még 887-ben is, midőn a folyamközi tartományba vándorolt. Az Etel, vagy folyamközi tartomány a Dneper, Búg, Dnyeszter, Prúth és Szereth folyamok között terült el.

Valószínű, hogy hadi okok vezették a merő törzsszervezetben élő hét magyar törzset ama elhatározásra, hogy szorosabban egyesüljenek.

A Bessenyők támadásai védelmi harcra kényszerítették a magyar törzseket. A közös veszély érzete s annak biztosabb elhárítása készítette őket a szorosabb egyesülésre. Vajjon akkor a magyar nemzet máris új hon alapítására gondolt-e, azt elhatározni bajos volna. Az Attila-féle hagyomány a nemzetben esetleg tényleg meg volt és így kizártnak nem tekinthető, hogy a hódítás eszméje is megfogamzott a nép tudatában. Egyszerűen itt, az Atelközben történt a hét törzsnek összeköttetése egy közös vezér főhatósága által. Eme vezér Árpád volt, a Magyar törzsből való *Turul* nemből, kit a törzsek a Kazár Khán és Előd vajda tanácsára emeltek a vezéri tisztre.

A közös főhatalom azonban a törzsek önállóságát meg nem szüntette, a nemzet suverenitása ezentúl is biztosítva maradt. Az Etelköz-i, vagyis vérszerződés volt azon külsőleg jelentkező ünnepléses tény, mely nemcsak hogy egybefűzte a törzseket, de egyuttal a vezéri hatalmat és ezzel szemben a nemzet jogkörét is szabályozta. Alapkövévé lett eme szerződés a későbbi alkotmányos fejlődésnek.

A véreskü így szólt:

1. Míg a megválasztott Árpád és maradéka él, a nemzet mindig Árpád véréből választ vezért.

2. A mit közös erővel szerezhetnek, abban mindenki közösen részesüljön.

3. Azok az *előkelő személyek*, a kik Árpádot szabad akaratukból vezérükké választották, soha, se maguk, se maradékaik a vezér tanácsából és az országlás tisztéből ki ne zárassanak.

4. Ha valaki maradékaik közül hűtlenné lenne a vezér személye ellen és viszálykodást támasztana a vezér s rokonai között, a vétkesek vére akként omoljék, mint ők az eskü közben véruket ontották.

5. Hogy ha valaki Árpád és maradékai, vagy a nemzetségfők közül az eskü pontjait meg akarná szegni, átok alatt legyen mindörökké.

6. A ki a nemzeti gyűlésekre, vagy a hirnökök hadba szólítására a táborban meg nem jelenik és elmaradásának okát nem adhatja, ketté hasíttassék, vagy szolga sorsra adassék.

Ezen utolsó pont, a Csiki székely krónikából, az előzők, a névtelen jegyzőből valók.

A hét törzs hadnagyai, a kik Árpáddal eme szerződést megkötötték, Előd, Kund, Ond, Tas, Huba, Töhötöm valának, felmet-szették ereiket, vérüket egy edénybe hullatták és eközben esküdtek meg a szerződési pontokra. Az eskünek ilyenén való letétele Scytha szokáson alapult.

A vérszerződés a nemzetségek, a törzsek laza összefüggését megszüntette és őket jogilag egyesíté.

Ezen nemzeti összefűzés a nemzeti szervezkedésnek lett alapjává. Tovább élt ennek tudata akkor is, a midőn az így egyesített törzsek végleg megszűntek mozgó államokká lenni, a midőn az álladalmi léthez szükséges földterületet végleg szerzik meg. Ezt pedig a közös vezéri főhatalom alá egyesített törzsek, tehát a magyar nemzet: a honfoglalás tényével eszközölték.

A honfoglalás tényét egy merőben belső elhatározásra visszavezetni és azt olybá tüntetni fel, mint egy minden külső kényszerítő körülmények nélkül beállott eseményt, annyi volna, mint a rendes emberi viszonyokat félreismerni és a poezis nemezével a népvándorlás rideg valóságát és az abból fejlődött rendes következményeket félreismerni. A honfoglalás azért vált szükségessé, mert a magyar nemzetnek az Atelközben már nem volt maradása.

Egy része a Bolgároknak a hetedik század vége felé (678-ban) átkelt a Dunán, az egykori Moeziában foglalt helyet, az ott lakó Alánokat hatalmuk alá kerítvén, a Duna és a Balkán hegység között Bolgárországot alapította. A Bolgár királyok azonban a Kelet-Római birodalomnak nem voltak békés szomszédai, hanem egyre zaklatták azt támadásaikkal. 894-ben Simon Bolgár király azért mert Bolgár kereskedőkön ejtett sérelmekért a keleti császárságtól elégtételt nem kapott, betört a birodalomba és VI. vagyis bölcs Leónnak ellene küldött hadait szétverte, a kazár testőröknek orrait levágatta és úgy küldötte őket vissza Konstantinápolyba.

Erre a császár Niketász Szkleroszt küldötte az Aldunára és innen tovább a Magyarokhoz, kikkel a Bolgárok ellen szövetséget kötött. Ennek értelmében a Magyarok, — kiknek élén akkor már Árpád állott — a támadó Görög császárt támogatták. A Bolgárok azonban a Görögöktől csakhamar békéért könyörögtek, mit el is nyervén, a Magyarok ellen fordultak. Szövetkeztek a Magyarok régi ellenségeivel a Bessenyőkkel. Ezek midőn tudták, hogy a Magyarok másfelé vannak elfoglalva, rátámadtak az Atelközben maradt Magyarokra és rajtuk irtózatot pusztítást vittek véghez. Árpád seregével haza érven, a pusztítást meglátva, bosszúra gondolt. De a kettős ellenség túlhaladta erejét. A biztonság érzete a nemzetben már nem volt meg, — ezért más vidékre kellett húzódnia — új hont alapítania. Ezen külső, majdnem kényszerítő körülmény volt tehát az Atelközi haza elhagyásának és a honalapításnak közvetlen indítója. Nem egy elvont elhatározásnak volt az eredménye, hanem a vállalatnak alapja ilyen természetszerű és praktikus volt. A honalapítás, melyhez a Magyar nemzet fogott, a midőn az Atelköz elhagyta, nem volt új dolog, mint vállalat.

A Bolgárok és Bessenyők okozta vereségek és a bizonytalanság érzete késztette a Magyarokat új hont keresni. Hiszen ők, mint az akkori sajátzerű gazdasági viszonyok megkívánták s ezen gazdasági viszonyokhoz képest Atelközben is rendelkeztek földterülettel, meg voltak ők itt is szállva, — de nem állandóan. Ha bekövetkezett volna Atelközben azon eset, mely később az új honban tényleg bekövetkezett, hogy t. i. a megváltozott nyugati viszonyoknál fogva a további kalandszerű csapongásoknak a viszonyok véget vetettek — úgy a törzsi kapcsolathoz szükséges dologi elem az államalkotást illetőleg itt is bekövetkezik. Azonban hullámozott akkor még a népvándorlás árja. Ha az előrevetett elemek állandó letelepedés folytán már helyhez fűződtek, a Magyar nemzet az utolsó áramlathoz tartozván, az új honnak elfoglalása nem egy előleges önkéntes elhatározásban, hanem egy külső láncolatnak kényszerítő következményében keresendő, mely legvégsőbb sorban a népvándorlásra vezethető vissza, első sorban pedig a veszély tudatára és a biztonság felkeresésének vágyára és óhajára.

3. §. *A honfoglalás.*

Midőn a Magyar nép Atelközből kiszorult, Árpád vezetése alatt a Dnyeszter folyó mentén északnyugati irányban haladt tovább. Az Aldunán az ellenséges Bolgárok, Erdélyen keresztül meg a rengeteg erdőségek és hegyek állották volna útját a hont kereső népnek. A Szan vizénél délre fordultak, így értek az erdős Kárpátok aljához. Itt a vereczkei szoros volt ama hely, a hol a Kárpátokon átkelve az új haza földjére léptek. Az ország, midőn a Magyarok bejöttek, gyér lakosságú volt. A Tiszán túl és Erdélyben Traján római császárnak Dáciája a népvándorlás által el volt söpörve. Az egykori római Pannoniában a Dunántúl, a Frank keresztény műveltségnek már csak nyomai voltak. A Dráva-Száva köze és Erdély sűrű erdőkkel volt borítva, a Duna és Tisza vidékét mocsarak lepték el. Ezeken a vidékeken igen gyér lakosság volt. Túl a Dunán az Avarok; Túl a Tiszán a Gepidák maradványai voltak helylyel-közzel. Az északnyugati részekén és a Duna-Száva közén Szávok laktak. Az elfoglalandó ország területe tehát egységes nemzetnek birtokában nem volt, majdnem azt lehet mondani, hogy gazdátlan területként kínálkozott a hont kereső Magyaroknak. A honfoglalás részleteit Anonymusból tudjuk. Hitelességük ezen forrás hitelességének kérdésével van szoros összefüggésben.

A honfoglalást a Magyar nép a Kúnokkal együtt végezte. Kievnél találkoztak a Magyarok a Kúnokkal, jobban a Kabárokkal, a kik a kievi ostrom után a magyar nemzethez csatlakoztak és a vérszerződés alapján mint 8-ik törzs fogadtattak be a Magyar nemzet testébe. Konstantinus Porphyrogeneta mondja a Kúnokat a Magyarok nyolczadik törzsének.

A Csiki székely krónika szerint még a Székelyek is a Magyar nemzet vándorlása közben, a Magyar földre lépés előtt, a Kárpátoktól északra fekvő úgynevezett Ruthén földön csatlakoztak volna a Magyarokhoz, a mennyiben követség által ajánlották fel itt szövetségüket, — beléptek a vérszerződésbe, melynek hat pontját köre vésvén, ezen köszérrel tértek haza a Küküllő partjához, Budvárba, — hol azokat ünnepélyes áldozatok között a Székelység elfogadta.

Evvel ellenkezőleg azonban olyan vélemény is van, hogy a Székelyek a honfoglaló Magyar nép kebeléből szakadtak el és pedig röviddel a honfoglalás után oly czélzattal, hogy az elfoglalt országnak védelmére legyenek kelet felől. Ezen nézet nem fogadja el a Székelyeket a régi Húnok ivadékainak, hanem olyan Magyarok ivadékainak állítja azokat, kik mint határőrök telepedvén le, náluk az eredeti törzsszervezet Erdélynek természetes fekvéséből kifolyó geográfiai elszigeteltségnél fogva tartotta fenn magát továbbra és még a későbbi századokban is határozottabban jutott kifejezésre.

A honfoglalás nem valamely egységes hódítási ténynek az eredménye, hanem hét évi kisebb-nagyobb csatározásnak, a mely után az ország területe a hódító Magyar népnek birtokába jutott. Befejezést ezen vállalkozás 896-ban nyert, a midőn az egész föld a Kárpátoktól és a Morva vizétől délfele a Duna, Száva és Adriáig, nyugatfelé a karnióli és juli havasokig, sőt az Ennsen túlra, keleten pedig Moldváig a Magyarok tulajdonába jutott.

Anonymus szerint Árpád az összes törzsekkel a Zalán fölötti győzelem után, midőn tehát az egész honnak megszerzése csak idő kérdésének volt tekinthető, a Körtvély tó melletti Gyümölcsény erdő közelében (Csongrád vármegyében), nemzetgyűlést tartott, melyen az elfoglalt ország minden szokásos törvényeit és minden igazait, miképpen szolgálganak a vezérnek és előkelőinek, vagy miképpen tegyenek törvényt minden elkövetett vétek fölött, megállapították. Anonymus elmondja itt azt is (XL), hogy ezen alkalommal a vezér a vele jött nemeseinek különböző helyeket adományozott, lakosaival «együtt». Ez a pusztaszeri gyűlés, melyből tehát, ha Anonymusnak hitelt adni akarunk, a törzsszervezethez a dologi elem — a földnek birtokba vétele indult ki, a mely időtől fogva tehát a Magyarok álladalmi szervezetéről szólhatunk.

4. §. *Ősmagyar műveltségi állapotok.*

A Magyar nemzet az ural-altai nyelvcsaládhoz tartozik. Eredetere nézve azonban török. Az arab és görög írók török fajnak mondják a magyart. Leó császár és Konstantinusz törököknek mondják a magyarokat, sőt a szt. koronának alsó részén — mely körülbelül 1075-ben került el Konstantinápolyból mihozzánk,

Géza király arczképe körül «*Turkia hű királya*» felirat olvasható. Sok magyar szó határozottan török eredetű.

A török törzstől való elszakadása a Magyar nemzetnek már igen régen történhetett. A magyar nyelv alkata azonban finn-ugor jellegű. A török keleti ág elszakadván a közös törzstől, nyugat felé vándorolván, Ugor törzsekkel jutott érintkezésbe s legvalószínűbb, hogy a Turk törzs volt az, a mely a Kazárok közelében huzamosabb ideig tartózkodván, olvadt bele egy túlnyomó Ugor törzsbe. A Turk és Kozár vagy Ugor nyelv összeolvadásából származik a magyar nyelv, mely még a X-ik században keverék nyelvnek tartott.

A régi Magyarok ismerték az írást. Fabotokra véstek írásjegyeket, a melyeket rovásoknak neveztek. A rovás, Runa úgy látszik egy gyökből származik. Az orosz sikságokon lakó népeknél, a Tatároknál, Votjákoknál ilyféle rovás írás szintén el volt terjedve. A Votjákok között még a múlt század elején minden családnak volt ilyenféle Runa jele, mely apáról fiura származott át. A Székelyekről Goliel Vitus I. Ferdinánd erdélyi hadseregének titkárja 1550-ben azt írja, hogy írásként külön jeleket használnak, a melyek közül némelyek egész mondatot vagy szót jelentenek. Oláh Miklós szintén írja a Székelyekről, hogy fapálczákra jegyeznek jeleket, melyeknek együttvéve van jelentőségük. Valószínű, hogy ezen rovások a pogány jóslásokkal, a Táltosok papi működésével vannak összefüggésben.

Ibn Rosteh arabs geografus a X. század elejéről értesít bennünket az ős Magyarok gazdasági viszonyairól. Ő a Magyarok élén már egy vezető törzsfőt említ, kit ő *kendeh*-nek nevez. Ebből azt következtethetni, hogy az ő tudósítása azon időre tehető, a midőn a vérszerződés már meg volt kötve, tehát az ősmagyaroknak Etelközben való tartózkodásának idejére. A gazdasági viszonyokat illetően Ibn Rosteh tudósításából kivehető, hogy a Magyarok Etelközben főleg a pásztorkodással foglalkoztak. Tesz ő azonban említést nagy mennyiségű szántóföldekről is. Ő már ezen időben szállásoknak mondja a Magyarok telepeit. Ezen szállások azonban ekkor még nem állandóak, hanem mert a pásztorelethez még ki nem bontakozott a magyar nemzet és ez a főfoglalkozás, — a szállás maga változó helyeken van és a kezdetleges földművelés is természetszerűleg csak a tartózkodás idejéig van helyhez kötve. Az ősmagyarok Etelközben Ibn Rosteh szerint sátrakban laktak,

melyeket magukkal hordanak, a midőn a legelő bősége után helyről-helyre költöznek. Minthogy a Magyarok telepein Ibn Rosteh szerint sok a szántóföld: világos, hogy a Magyarok már földműveléssel is foglalkoznak — ámbár nem állandó helyen, — hanem a pásztorelethez kifolyólag csak ott, a hol nyájaikkal, gulyaikkal tartózkodnak. Télen a Magyarok a közel levő folyókhoz húzódnak és ott halászáttal foglalkoznak.

A földnek megművelése, a mint ez a legtöbb népnél, kiknek főfoglalkozása a fegyverforgatás úgy szokott lenni, a legnagyobb valószínűség szerint a nők és hadi foglyok vagy alávetett népek által történt. Ibn Rosteh említi, hogy a szomszéd Szlávokon uralkodnak a Magyarok és azokra súlyos adókat is vetnek. Emez időnek gazdasági viszonyai azonban olyanok, hogy más mint természetbeni adóról szó sem lehet. Ők művelik a földet és a terményeket átadják az uralkodó Magyaroknak.

Az ősmagyarok kereskedése a csereszerződés alapján állott. Különösen hadi foglyok, rabszolgák voltak azon áruk, a melyeket ők cserébe adtak. A Fekete tenger egyik kikötője — melyet Ibn Rosteh Karchnak nevez, mely esetleg a Dneper torkolatánál levő Chersonnal azonos, — volt az ősmagyaroknak vásár és kereskedelmi helye. Ide jöttek a Görögök, hoztak görög kelméket, szőnyegeket, melyeket a Magyarok hadi foglyaikkal cseréltek be.

Hogy az ősmagyarok az Etelközben is már ismerték a jog fogalmát, arról elegendőképp bizonyít a vérszerződés. Szigorúan bűnhődik az, a ki a törzsfők közül a vezér személye iránt köteles hűséget megszegi, úgy az a ki a fejedelmi család békéjét megzavarja. Büntetés alá esik az, a ki a vérszerződésben megállapított törzsi köteleességeket megszegi.

Hogy az ősmagyarok a jog fogalmával igenis tisztában voltak, igazolja azon körülmény is, hogy a nemzetségi tagok vitás ügyeinek elintézésére külön bírák voltak, a kik a hadnagyokkal, a törzsfőkkel és a vezérrel előkelőségben vetekedtek. A vezér mellett volt a Gyula, a nagy Gyula mint nemzeti bíró — a törzsek élén meg a Karkhász volt — a törzsbíró. Konstantinus Porphyrogeneta nevezi meg ezeket Gúlasz és Karkhász névvel.

Említi ezen bírói tiszteket a Csiki székely krónika is. A Székelyeknél a Rabonbán mellett a nagy Gyulák, a törzsfők mellett a Gyulák, a kis Rabonbánok mellett a kis Gyulák voltak. A Karkhász

állása a Magyaroknál igen előkelő volt. Rendesen valamely nemzetiséghez volt kötve. Konstantinusz Porphyrogeneta 950-ben, tehát ép akkor, midőn «De administrando imperii» című munkáját írta, említi fel, hogy császári udvarában vendégbarátokként időztek Árpád unokája Termatszusz és Bultusz Karkhász. Már ezen körülmény is igazolja a nemzetbirák előkelőségét.

Már Ibn Rostehnek fenti helyéből látható, hogy az ősmagyarok cserekereskedés alapján leginkább drága szövetekeket és szőnyegeket cseréltek be maguknak. Ebből pompakedvelésre és arra lehet következtetni, hogy a Magyarok a külső fényre és ruházatra is fektettek súlyt. Már a Húnok is ismerték a vásznat, a szövést. A vászonruha fölött — Gurdézi arabs író tudósítása szerint — kinek munkáját Kún gróf közölte az Oxfordban levő egyedüli kéziratból — az előkelők gazdag selyem ruhát viseltek. Ugyanezen író előadásából tudjuk, hogy az ősmagyarok különös becsben tartották a különböző prémekeket. A menyét, nyest, evet, czoboly, rókaprémekek sokasága az öltözet kiegészítő részét képezték, a mellett hogy igen becses és nagy értékű ingóságoknak is tartották azokat. A házasságkötésnél ez volt a vételár.

A mi az ősmagyarok vallását illeti, erről Ibn Rosteh ad némi felvilágosítást. Szerinte az ősmagyarok tűzimádók voltak. Bizonyosnak lehet elfogadni, hogy a Magyarok az Ural-Altaj népnek Samanismusát, a természeti erők imadását követték s hogy eme vallás a bűvöléssel és jóslással volt kapcsolatban. Papjaik a táltosok voltak, a kik a jóslásokat végezték. Theophilaktus mondja: «Habentque sacerdotes in quibus inesse vaticinandi facultatem arbitrantur.» Igen valószínű, hogy különösen háboruk előtt jóvendőlték a táltosok a jó vagy balszerencsét. Legalább Turóczy említ ily dolgot a Húnokról.

A magyar vallás a Dualismus hite volt. A magyar vallásnak nemcsak Istene, hanem *urduŋja* ördöge is van. Imádták a vizet, a fákat, voltak kőbálványaik. A papok, a táltosok a táborban is jelen voltak. A Hadisten jelvénye a véres kard. Ezt hordották körül még évszázadok után is mint a hadba hívás jelét. Valószínű, hogy a véres kard az istenek bosszúját akarta kifejezni, mely azon nemzetségi tagot éri, ki a hadba hívásnak meg nem felel. Ez a vérszerződés 6-ik pontjából is kivehető, mely szerint az, ki a hadba szólításnak meg nem felel, ketté hasíttassék.

5. §. A hadügy.

A hadi szervezet általános védkötelezettségen alapult. Állandó hadsereg tehát nem volt, minden harczképes tagja a nemzetnek a harczosok sorába tartozott. Az ősmagyarok katonai szolgálata kiválóan lovas szolgálat volt. Bölcs Leo byzanci császár hadi taktikájában foglaltak adnak felvilágosítást az ősmagyarok harczai módjáról.

A nemzetségek és törzsek csak a háború idejéig vannak együtt. Letelepedésük tehát béke idejében törzsek és nemzetségek szerint volt. A mint a háború bekövetkezett, nem kötik magukat a harczai felállásban ezen tagozathoz.

Előőrökkel tudakolják ki az ellenség állását, ezek adnak hírt az ellenséges mozdulatokról, ezek fogják fel az első támadást. Az előőrök egymással való összeköttetése nem laza, meglehetősen szoros. Jó messzire küldik őket előre.

A csapatok felállítása egy harczvonalban történik és pedig különböző számú hadosztályokban, melyek között egymás mellett igen csekély köz létezik, úgy hogy egy egész vonalnak látszik.

A felállítás rendje nem egyenlő mélységű, inkább az első arczvonal egyenességére és tömörségére fektetnek súlyt.

Tartalék csapatjuk van, mely vagy az ellenség elleni cselvetésre, vagy pedig egy veszélyben levő csapatnak támogatására használtatik. Podgyászuk a harczvonal mögött van elhelyezve, vagy attól jobbra, vagy balra 1—2000 lépésnyire.

Távolról kezdik a támadást, lessel, cselvetéssel igyekeznek az ellenséget mozdulataik iránt tévedésbe ejteni, színleg hátrálnak, azután visszafordulva hirtelen támadnak.

A megfutamítás után szétszórt hadrendben harcolnak, az ellenséget üldözik addig, míg tönkre tették. Ha az ellenség megerősített helyre menekül, azt megszállják és ily módon igyekeznek az ellenséget megadásra kényszeríteni.

Az egész hadat igen sok ló és barom követi. Ezek adják az élelmet, mely kiválólag tejből áll, azonkívül tévedésbe ejtik az ellenséget a csapat száma iránt is. Lóhátról harcolnak, onnan nyilaznak az ellenségre. Ebben való kiképzésükre igen nagy gondot fordítanak. Fegyverük a kard, dárda, nyíl. Védelmükre szolgál a vért. A legtöbb közülök a harczban két fegyvert használ. Vállán

a dárda, kezében ij, azokat szükség szerint használva. Ha üldözőbe veszik, a nyilhoz fordulnak, ez a legfőbb fegyverük. A magyar harczos vértézve van, az előkelők lova elől szintén vas vérttel van védve. Az előkelők és közvitézek különböznek egymástól. A közvitét bõrpánczél fedi. Villáni szerint a közvitéz sisakot nem hord. A mint Gurdézi előadja, a közvitéz felszerelése egész pusztai, valószínűleg a család és törzs látja el az egész felszereléssel. Az előkelők azonban talpig vasban harcolnak, fegyverzetük az ezüsttől fénylik. Ezeknek fején nincsen puha bõrsüveg, hanem fényes sisak csillogó forgóval. A táborban szigorú a fegyelem. A kemény büntetéstől való félelem tartja őket össze. Ebben különböznek az ős Germánoktól, a kiknél a fegyelmet inkább a Herczog tekintélye tartja fenn. A harczban a büntető jogot az előjárók gyakorolják. A hadból való szökést szigorúan büntetik. Ez többször és gyakrabban fordulhatott elő, mert ez időben a Magyar nemzetnek a különböző törzsekből való egybeforrása még teljesen be nem következett volt. A táltosoknak a hadi fegyelem dolgában részük nem volt. Ők csak a csata előtti jóvendülés és jóslásra szorítkoztak.

A hadi jelvény az ős időben a lófark volt. Állítólag minden lovas század el volt látva ilyen jelvényvel, miből később zászló, zászló lett. Kézai szerint Árpád vezérré emelése után a zászlókon a Turul madarat használták.

6. §. Az ősi államszervezet.

Az ősmagyarok tehát ilyféle műveltségi állapotokkal, ilyféle hadiszervezettel lépték át a vereczkei szorost és foglalták el az új hont. A letelepedés ténye a merő törzsszervezetben élő ősmagyarokat egy hatalmas kapocscsal hozta egymással közelebb, az állandó földterülettel és ezen időtől fogva kezdődik a Magyaroknak tulajdonképpeni állami élete. Újnak ezen kapcsot azért nem lehet tekinteni, mert hiszen a mint láttuk a földművelést az ősmagyarok az Atelközben is ismerték már, de a földterület, melyet akkor elfoglaltak, nem jutott még állandóan a törzsekkel kapcsolatba. Ezt már a túlsúlyban űzött ősfoglalkozások, a vadászat, a halászat és a pásztorélet zárta volt ki. A mely földet a Magyarok akkor megműveltek, az csak annyiban birt értékkel, a mennyiben a föld megműveléséből származó haszonra nyertek tulajdont. Az előbbeni hazákban való

letelepedés azért sem volt állandó, mert a törzsek még laza összeköttetésben voltak egymással, a közérdek tudata béke idejében csak lassan fejlődött, inkább csak a harcz és az ahoz szükséges egységes vezérlet és a háború fegyelme tartotta a különböző törzseket egymással össze. Midőn az új honban a Magyarság megállapodott, a harczon kívül a békés foglalkozásokra és az állami szervezkedésre is kellett gondolnia. A továbbvándorlás és a továbbterjeszkedésnek gátat vetett a lassan-lassan hatalmát éreztető nyugat. A német-római császárság, a hatalmas Szász dinastia véget vetett a sokszor ismétlődő rabló becsapásoknak. A Magyarok árja nyugat felé megtorlaszkodott s ha az új hont meg akarta a Magyarság tartani, ha a lét veszélyeztetésének nem akarta magát továbbra kitenni, akkor a magával hozott szervezetet az új viszonyokhoz, a földterülethez kellett alkalmaznia, egyszóval államszervezetet kellett létesítenie.

Az őállamszervezet súlypontja a nemzetgyűlésnél volt. Az egyes egyénnek jogait a törzshöz tartozás határozta meg.

A nemzetgyűlés háromféle jelleggel bír.

1. Hadi, 2. Politikai, 3. Birói jelleggel.

1. Hadi jellegű a nemzetgyűlés, mert itt határoztak a béke és háború fölött, választották a vezért, egyáltalán a nemzetgyűlés a népet fegyverben képviselte, mert a hadbahívás Kézai szerint nem csak az Isten, hanem a nép nevében is történt.

2. Politikai volt a nemzetgyűlés, mert választógyűlés volt. Itt választották a vezért, a hadnagyokat, a Gúlaszt és a Karkhászt vagy Kádárt, a nemzet- és törzsbirákat, egyszóval a fő tisztviselőket. A pusztaszeri gyűlés pedig határozottan utal arra, hogy a gyűléseken a szokásjog szerint jártak el.

3. Birói jellege volt a nemzetgyűlésnek, mert Kézai szerint az igazságtalan birói ítélet itt lett megsemmisítve, a birák elleni panasz itt volt elintézendő, a vétkes birák hivatalos állásuktól itt fosztattak meg.

Az állami felségjogok tehát a nemzetgyűlésnél voltak, itt volt az állami souverenitás. A törzsgyűlések jelentősége a honfoglalás idejében csökkent. Valószínűleg a törzsek a vérszerződés által történt tömörülése előtt, a souverenitást ezek gyakorolták a törzsön belül. Hadi ügyekben azonban, melyek nem érdekelték az egész nemzetet, még mindig lehetett jelentősége. Az egyes törzsek

által véghez vitt ama kisebb portyázások, melyeket a Magyarok már az új honból indítottak, mindenesetre csupán a törzsgyűlésen határozottak el. A törzseknek jelentősége azonban a honfoglalás után különösen három irányban tartotta fenn magát: a törzs 1. alapja volt a birtokrendnek, 2. külön bíróval birt a Karkhász vagy Kádár személyében, tehát külön bírósági tagozatot alkotott és 3. a hadi beosztásnak is alapja lett.

Hogy a nemzet- vagy törzsgyűléseknek sacrál jellegük lett volna, arra nézve határozott adatunk nincs. A vezérnek főpapi minőségéről a források nem emlékeznek meg, úgy arról sem, hogy a gyűlések áldozatokkal lettek volna egybekötve. Csak a Csiki Székely Krónika 6-ik pontja hozná kapcsolatba a Rabonbánt az áldozatokkal. Belein át hasítottassék az, ki a Rabonbán áldozataira meg nem jelenik. Ha feltételezzük, hogy a Rabonbánhoz való meghívás egyenlő a népgyűléshez való meghívással és a Rabonbán állását a magyar vezér állásával azonosítjuk, úgy el lehet fogadni azt is, hogy a nemzetgyűlésnek sacrál jellege volt és hogy a népgyűlések áldozatokkal vezettetek be. A nemzet- és törzsgyűléseknek jelentősége tehát főképp közjogi. A törzsi kötelék mint közjogi kötelék itt ezeken a gyűléseken nyer kiválóan kifejezést.

7. §. A vezér, a fejedelem és a tisztviselők.

A vérszerződés a vezér személyében egy központi hatalmat létesített. Eme központi hatalom súlypontja a hadvezéri minőségben van. Ily hadvezéri és tán egyéb személyes erények és tulajdonságok emelték még a régi Lebediában az első vajda állására Lebediást, a kiről Konstantinus Porphirogeneta emlékezik meg. Megemlíti Konstantinus azt, hogy a magyarok hét törzse sem maguk közül való, sem idegen fejedelmet nem ismertek, vajdák kormányozták őket, kik között Lebediás volt az első. A Kazár Khán Lebediást akarná a Magyarok fejedelmévé tenni, de ott van az ő utána való vajda Salmützes és ennek fia Árpád. A Kazár Khán azután azt izente a Magyaroknak, hogy legyen tehát vezérük, illetve fejedelmök Álmos, vagy fia Árpád. Konstantinus ezen előadásánál okvetlenül felhívja figyelmünket két körülmény. Az első az, hogy Konstantinus Lebediást első vajdának mondja. Ezen elsőséget lehet úgy érteni, hogy ez a törzsnek egymásutánjára vonat-

kozik, vagy pedig a mire Konstantinusnak előadásának súlypontja fektetve van, Lebediásnak kiváló vitézségére, kitűnő személyes tulajdonaira. Lehet azonban ez oly kiválóság is, a melynek értelmében a vajdát a többi törzsek fölé helyezte, értendő leginkább háború esetére. Erre látszik utalni Konstantinus adta válasza Lebediásnak, a ki a fejedelmi méltóságot maga elfogadni nem akarván, az „*utána való*“ vajdát ajánlotta, a miből mindenesetre bizonyos sorrendre és pedig a vajdai minőségben való sorrendre kell következtetni.

Ilyen esetben tehát feltehetjük azt, hogy azon időben, midőn a törzsnek egyesítése a vérszerződés által még meg nem történt volt, a hadviselés esetére egyes törzsek esetről-esetre választottak maguknak egy vezért és hogy a vajdák között előkelőség dolgában már akkor különbséget tettek, midőn a vérszerződés által a vezér szerepe nem csak ideiglenes volt, hanem állása állandóvá lett, hadvezéri és kormányzási teendői képezték állásának súlypontját. Az államfelségi jogokat ő nem gyakorolta, ezek a mint láttuk, a nemzetgyűlésnél voltak.

A vérszerződéssel azonban az imperium az egy fejedelem személyében pontosult össze. A fejedelem megjelölése az egyes forrásokból különbözőképp jutott át hozzánk. Konstantinus *archon*-nak, μέγας τουρχίας ἄρχων-nak, azaz Turkia nagy fejedelmének nevezi. Ibn Rosteh *Kendé*-nek nevezi a fejedelmet. Fiók Károlynak magyarázata szerint a Kende szó megfelel az osztyák *kandá*-nak, a mi nem jelent mást, mint királyi embert. Ibn Rosteh szerint a Kende, azaz a fejedelem csak tekintélyben az első, a tényleges uralmi hatalmat szerinte a Magyarok fölött a *dsila* gyakorolja. Minden Magyar a *dsila* szavára hallgat és engedelmeskedik, a támadást és védelmet vagy más ügyeket illető parancsainak. E szerint tehát a tulajdonképpeni uralkodó a Gülas volna. Vámbéry ebből azt következteti, hogy a fejedelem ezen okból csak névleges uralmat gyakorolt, s az igazi katonai uralkodó a Gülas volt.

Konstantinus az *archon*, tehát a vajda vagy fejedelem mellett ismeri a Gülast és a Karkhászt. Ezeknek határozottan bírói teendőket tulajdonít. Megemlíti, hogy a Gülas magasabban áll, mint a Karkhász.

Ha egybe vetjük eme két tudósítást és még szem előtt tartjuk azt, hogy Ibn Rosteh mégis távolabb állott a Magyarokhoz, mint

Konstantinus, a következőket lehet ezekből levonni. A Gúlasz mindenesetre közelebb állott a fejedelemhez, mint a Karkhász. Hatásköre nagyobb, terjedtebb. Munkássága és teendője leginkább a bíraskodásra terjed ki. Ha a törzsgyűlés nincs együtt, valószínű, hogy a törzsfők, a hadnagyok tanácsadási jogának hatásköre is rá száll, egyszóval támogatja a fejedelmet kormányzói jogában. Birói tisztében azonban teljesen önállóan a fejedelemtől is függetlenül jár el. Eme tisztében támogatja őt a tekintélyben alább álló Karkhász, a ki a törzseknél gyakorolja az igazságszolgáltatást.

Kézai Simon krónikája *kádár* nevű birói tisztról tesz említést. Parancsolónak — Rectornak — nevezi ezt, a ki a hadsereg fölött ítél, a viszálykodók pereit elintézte, a gonosztevőket, rablókat, tolvajokat elítélte. Azt mondja Kézai, hogy eme birói személyt és a kapitányt, ha tisztüknek meg nem felelnek, a Communitás, azaz a nemzetgyűlés tegye le. Eme szembeállításból arra lehet következtetni, hogy eme Rector vagy Kádár, melynek török értelme annyi mint tiltó, a törzsek élén álló Karkhászszal egy és ugyanaz, a ki mint karchas még Szt. László törvényeiben is előfordul.

A törzsszervezeti fejedelemség nem volt korlátlan autokratia. A monarchikus fejedelmi hatalom korlátozva volt. Korlátozva a törzsfők, a hadnagyok, majd a nemzetgyűlés által. A vezér, később fejedelem nem volt souverén, az államfenségi jogok, mint ki lett emelve, a nemzetgyűlésnél vannak.

A vérszerződés harmadik pontja biztosítja a törzsfőknek részvétét a kormányhatalmi cselekményekben, a melyekből ők soha ki ne zárassanak. A későbbi alkotmányos korlátozásnak ez a kiindulása.

A fejedelmi hatalom megszereztetik választás által. A választás azonban nem szabad, hanem korlátozva van, a mennyiben a család ivadékaikhoz van kötve. A vérszerződés első pontja szerződést létesített a nemzet és az Árpád nemzetség között. A fejedelmi méltóság eme elnyerési módja nem más, mint az örökösödésbe oltott választás. Az idők folyamán azonban ama jelenséget látjuk, hogy a választási elv az örökösödési elvvel ellentétbe jutott olyképpen, hogy az örökösödés jut fölényre. Már Géza fejedelem a nemzetgyűlés hozzájárulása nélkül teszi meg fiát Istvánt a nemzet fejévé. Az elv ki volt mondva ugyan, de a gyakorlatban az örökösnek kinevezése is érvényesült, de a nemzet hozzájárulásával

8. §. Az ősi állami birtokrend.

Láttuk azt, hogy az ősmagyarok már az Atelközben foglalkoztak földműveléssel. Nemcsak Ibn Rosteh tudósításai utalnak erre, hanem a nyelvtudományi vizsgálatok is. Egyes szavak, melyek a földműveléssel szoros kapcsolatban vannak, török eredetűek. Bizonyos tehát, hogy még ama időben, midőn az ugor és török nyelv egybeolvadása befejezve nem volt, már ismeretes volt a magyarok előtt a földművelés. Az ősi birtokrend alapjául szolgáló földviszonyokról megemlítettük, hogy egyéni földtulajdonról Atelközben szó sem lehetett. Itt csak a bőviben létező földnek a rabszolgák, különösen szlávok általi évenként változó helyen való megmunkálásáról, tehát csak a termésre való jogról lehet szó. Hogy a szántóknak helye változó volt, a magyar törzseknek gazdasági okokból is kényszerült vándorlásából kell következtetni. Ezen okok pedig gazdagságokat kitevő gulyáikban, marháikban, lovaikban, teheneikben keresendő, mely állatoknak kellett a legelő, s ennek változásával változott a lakhely, — változott a szántónak is évi álláspontja.

A honfoglalás után a gazdasági viszonyok is megállandósultak. A földművelés eszmeköréhez tartozó kifejezések szaporodnak. Oly szavak járnak már, a melyek az új hazában talált szlávoktól vannak kölcsönözve.

Mutatják ezek, hogy a földművelés dolgában a honalapító magyarok a szlávokkal is érintkeztek, s hogy már most azt belterjesebben is üzték. A földviszonyok azonban az új hazában a letelepedés tényével vannak szoros összefüggésben. Bármilyen szétágazók is a letelepedésre vonatkozó tudósításaink, abban minden esetre tisztában lehetünk, hogy a letelepedés törzsenként történt. Márk krónikája a haza földjének törzsek szerinti birtokba vételének módjára nézve mindenesetre hitelesebb mint Anonymus. Azt mondja Márk krónikája, hogy «A többi nemre egyenlő nemzetség szintén kénye kedve szerint foglalt helyet és tanyát». Tehát a nemek vagy törzsek szabad akaratuk szerint szállják meg a törzsi területet. Anonymus azon relációjára, melyet a pusztaszeri gyűléssel kapcsolatban hoz fel, hogy t. i. ezen tanácskozás alkalmával Árpád a földeket a nemzetségeknek *kiosztotta* volna: ellenkezik a törzsi szervezetben észlelhető törzsi szabadsággal,

ellenkezik a fejedelemnek akkori közjogi állásával, ki leginkább hadvezér volt, kinek nem volt souverenitása, csak kormányzási joga. Anonymus a terület kiosztást az ő korából viszi át a honfoglalás idejére. Leginkább mutatja ezt, hogy a fejedelem Bors által várat épített, és hogy ezen vár ispánjává Borsot teszi.

Hogy vajjon a törzsek közül a honfoglaláskor melyik, az országnak mely részén telepedett meg, azt az ellentétes forrásokból megállapítani bajos. Az elfoglalt ország természeti és éghajlati viszonyai, melyek a pásztorkodásból még teljesen ki nem bontakozott magyar népnek leginkább megfeleltek, voltak mindenesetre döntők arra nézve, vajjon a magyar törzsek hol telepedtek le. Konstantinus Porphyrogeneta midőn Magyarország fekvését írja le, az országnak határait Byzancztól számítva Belgrádnál, Traján hidjánál és Syrmiumnál találja. Szerinte ezen felül van az egész «Turkia szállása». Konstantinus szerint tehát a Magyarság zöme a Tiszán túl volt. Konstantinus a terület megszállásáról ép úgy szól mint Márk krónikája. Ugyancsak Konstantinustól tudjuk, hogy a Magyarok laktak még a Dunán túl a Duna és Száva között s a Dunán innen is Svatopluk országában. Anonymus szerint a tulajdonképpeni törzsfők közül Előd fia Szabolcsban épített várat. Tas a Szamosig terjeszkedett. Egyik magyar hadnagy vagy törzsfő Zarádon, Ond Csongrádon, Tas nem csak Szatmárban, de Bodroghban is foglalt, Huba a Zsitva környékén, Kund és Előd a Dunán túl Sz.-Fehérvártól északra a Vértes tájékán telepedett meg. Maga Árpád pedig a Dunai nagy szigeten és Fejérvár közelében foglalt helyet. Világos ezekből az, hogy a Magyarság a pásztori foglalkozásnak megfelelő területeken telepedett le, s hogy eme letelepedés törzsenként történt, és pedig nem föld és területnek *kiosztásával*, hanem letelepedéssel, leszállással. Igen természetes, hogy minekutána a törzs ágakra, az ág családokra szakadt, ági és családi letelepedésről is lehet szólni. A törzs által megszállott terület a törzs tulajdonát képezte. Midőn a törzskötelék magához csatolta a földterületet, az a ki a törzsen kívül volt — tehát az idegen — a törzsi földterületnek saját maga részére való használatából is ki volt zárva. A törzstagok azonban a földet használják.

A megváltozott nyugati viszonyok a harci szellemet is bénították. A hadi zsákmány gazdagsága lassan-lassan tűnedezett, a

szükségeket tehát onnan fedezni nem lehetett. Ezek mindmennyi okai voltak annak, hogy a magyar a pásztorkodás mellett a földművelést belterjesebben üzte. A közös földből többet tudott megmunkálni, és állandóan termékenyítve hasznosítani.

A gazdagság ingókból áll. Nyájakból, lovakból, marhából, mely elnevezés később az összes ingókra mint elnevezés ragadt. Mely marha áll arany-ezüstből és pénzből, drágaságokból, melyeket a magyar harczos a külföldi kalandokról hozott magával. A kinek sok ilyen marhája volt, az tudott magának több rabszolgát tartani, az ilyen több mennyiségű földet birt megművelni mint a szegényebb.

Az állatok sokasága, a megtelepülés tényével már közvetlen a letelepedés után vesztett értékéből, mert hiszen ama legelőbőség, mely előbb kínálkozott, most már nem volt meg.

Értéke van a baromnak, de az ingókon kívül értékes dologgá lesz az ingatlan — a szántóföld is. Sűrűbben üzik immár a földművelést, és mert a megszállott terület a törzs természetes területi kiterjedése által határolva van, s a pásztorkodás okából szükséges volt továbbvonulás szintén megszűnt, a szántóföld helye nem is változik, hanem lassan-lassan állandóvá lesz.

A hol azután ilyen állandóan művelt föld van, ott az illető család állandóan meg is telepszik. Ez a *szállásbirtok* — descensus. Az állandó megszállással kezdődik azután a szántókon való állandó használati jog. Ezen descensuson alapuló egyéni használati jog, mert a közös erővel véghez vitt honfoglaláson alapszik, a legősibb, legeredetibb, s legerősebb birtokjog. A nép souverenitásán alapszik, külön kiosztás nélkül, — merőben a foglalás és művelés czimén.

A magyar szállásbirtoknak nem volt faluszerű jellege, inkább az egyes település jellegét viselte magán — *tanyaszerű volt*. Lakhelyül sátrak szolgáltak, midőn azután a földművelés álláspontja állandóbb lett és az ugyanazon helyen hosszabb időre van biztosítva, a sátozt felváltja a sár, vagy nád, esetleg fakunyhó — igen ritkán a köépület. Az épület részeinek nyelvünkön való elnevezései is szláv eredetűek. Világos ebből, hogy csak később, a szláv telepekkel való érintkezés folytán szivárogtak át nyelvünkbe. Az egyes telepedés mellett szól azon körülmény, hogy ott, hol a letelepedés nem történt egyenesen valamely szláv telepre — a szállás azon nemzetség neve után neveztetett el, a mely azt megszállotta.

Mert csak a gazdag tudta rabszolgáival a földet kellőképp művelni, a rabszolga értéke, megbecsülése is növekedett, azért immár nem úgy mint az őshazában a rabszolga, a *hadi fogoly* képezi a kereskedelem tárgyát az új honban — hanem leginkább a ló. A szegényebb sorsú magyarnak terhére volt csak a föld — nem tudott vele mit tenni — lehet tehát, hogy a gazdagokhoz munkásnak is elszegődött. A törzsben a földbirtok, a descensus, a *szállásbirtok* volt azon intézmény, mely legtovább tartotta fenn magát. De a földbirtok egyenlensége egyúttal oka is volt a törzsszervezet gyengülésének, a dologi elem harcza a törzsi köteléssel. A földbirtok egyenlőtlensége, a törzsbeli összetartózkodását lazította, mely körülmény szintén gyorsította a törzsszervezet kimúltát — megszűnését.

9. §. *A rendi szervezet.*

Rendi szervezetről tulajdonképpen az őállamban szólni alig lehet. Az egyedüli közjogi rendet azok képezték, kik a törzsszervezetben belül voltak, a honfoglaló szabad magyarok. Ezen egyedüli jogositott renden belül azonban voltak bizonyos árnyalatok, a melyek az előkelőség dolgában időszertint keletkeztek. A merő törzsszervezet idejében olvasunk különösen a vérszerződésben is előkelő nemesekről, azokról, kik Árpádot vezérüké választották, olvasunk olyanokról, a kik a vezérnek tanácsát alkották. Ezen árnyalat tehát az egyes szabadok közül azokat tünteti föl, a kik esélyességük, politikai befolyásuk folytán fölényre tettek szert. Ide sorolhatjuk a Gülast és Karkhászt. Mert ámbár ezen birói hivatalok örökösek nem voltak, mégis azon irányt láthatjuk, hogy ezen hivatalt apáról fiúra igyezték átszármaztatni. Bulcs Karkhásznak apja is Karkhász volt. Bizonyos fölényben és tekintélyben részesültek a hadnagyok és alhadnagyok, a családoknak, a nemzetségeknek fejei is. Ibn Rosteh a harcosok leírásánál határozottan megkülönbözteti az előkelőket a többi vitézekről, a kik már fegyverzetben és hadi felszerelésben is különböznek egymástól. A hadi ügyesség és annak folytán a parancsnoki minőség ily harcias nemzetnél minden esetre határozó volt a tekintélyre és a befolyás mérvére. A mint Árpád, mint vezér, és azon család, a melyből örökösen a vezérek, később a fejedelmek

kikerültek, nagyobb tekintélynek örvend, úgy a törzsfők, és azon családok, a melyekből ezek kikerültek, okvetlenül tekintélyesebbek voltak.

A honfoglalás után, a midőn a magántulajdon, a szállásbirtok keletkezik, és felveti magát a gazdagság és szegénység közötti különbség, igen természetes, hogy a gazdagok egyúttal tekintélyesebbek is voltak mint a szegények, kik teljes elszegényedésük esetén lassan ki is szorultak a törzsi kötelékből, a nélkül, hogy szabadságukat azért elvesztették volna. Sokan ezek közül később — a további korszakban a magánjogilag szabadok között foglaltak helyet.

A politikailag számottevő nemzet tagja az volt, a ki valamely nemzetségből származott, a mely a törzshöz tartozott. Innen a későbbi «nemes» elnevezés.

Voltak ezen kívül az őállamszervezetben nem szabadok is, a kik a törzsön kívül állván, ép úgy, mint az idegenek — ha ugyan ez utóbbiak a hadi szervezetbe és így a törzsbe be nem fogadtattak, a mi megesett, — jogtalanok voltak. A nemszabadok kiválóan rabszolgák voltak, kik hadi fogság czimén kerültek a szabadok hatalma alá. A rabszolgák szerepét a gazdasági életben már fennebb adtuk elő. Szolgásgira vagy születés útján juthatni, vagy hadifogság czimén, vagy pedig büntetésből. A Csiki székely krónika a törzsi kötelek megsértését szolgálással fenyegeti.

10. §. *A birósági szervezet. Büntetendő cselekmények. Magán perek.*

A birósági szervezetről annyit tudunk, hogy a fejedelem mellett volt a nemzetbíró, a Gülas, a ki hatalomban legalább Ibn Rosteh szerint a fejedelemmel vetekedett, alatta állottak a hadnagyok mellett a törzsek élén a Karkhász — a Kádár — a törzs-bíró. A bíraskodási felségjog a nemzetgyűlésnél volt; ez ruházta át birói hatalmát az általa választott bírákra. A mint említettett, ezen bírák által elkövetett sérelmek és a birói tisztról való megfosztás szintén a nemzetgyűlés hatáskörébe tartozott. Az Erdélyben lakó Székelyeknél, kik legvalószínűbben nem a Hunok ivadékai valának, hanem az oda korán letelepült magyar törzsből származtak, a nemzetbírák a nagy *Gyulák* voltak és pedig számra

nézve hárman. A mint a Székely krónika mondja, ezen három nagy Gyula legidősebbje a Küküllő mellékén lakott. A törzsek élén állottak mint bírák a Gyulák, az ágak élén a Karkhászok, mint kis Gyulák. A nagy Gyulák legidősebbje, a Küküllő partján ült törvényt. Mintegy felsőbb bíróságot képviselt, a mennyiben oly ügyek kerültek elébe, melyek a kis Gyulák által már el lettek intézve. Nem merőben bírói, hanem intézkedő hatalmuk is volt a törzsi bíráknak, a mennyiben parancsadási joguk is volt, s azok, a kik eme parancsokat nem teljesítették, kerültek a legidősebb nagy Gyula bírósága elé, hol az ellenük hozott ítéletek végrehajtottak. Vajjon ki hozta eme ítéleteket, s merőben bűnügyiek voltak-e ezek, a krónikákból kiolvasni nem igen lehet.

A törzsi szervezet közkötelék lévén, igen természetes, hogy leginkább csak azon cselekmények tekintetnek büntetendőeknek, a melyek ezen közköteléket és az azzal járó közköteléki kötelezettségeket sértik.

A büntetendő cselekmények közül gyakran fordul elő a hadból való szökés. Leo császár Taktikájának 67. pontjában említi, hogy mennyire bántja a Magyarokat az, hogy ha valaki közülük a Rómaiakhoz (bizantinusokhoz) átpártol. Utal arra, hogy a törzskötelék laza, s így ha többen közülük jól fogadtatnának, attól tartanak, hogy sűrűbben történnék az átpártolás.

A vérszerződés is foglal magában büntetőjogi intézkedéseket. A 4-ik pont szerint a vezér iránti hűtlenség és a fejedelmi családban való viszály okozása halállal büntetettik. A Csiki székely krónika 6-ik pontja még a hadbaszólítás és a törzsgyűlésre hívás elleni engedetlenséget, tehát a törzsi közkötelmek megsértését torolja meg halálos büntetéssel, vagy szolgasággal. A halálos büntetés minősített, azaz belein való áthasítással hajtatik végre. A magánjogi perek, melyek előfordultak, leginkább a gazdasági foglalkozásból indulhattak ki. A zsákmány felosztásából, a marhaállomány és lábas jószág iránti igényekből. Adatok erre nézve ránk nem maradtak.

11. §. *A szövetség és alávetett népek.*

Anonymus Kúnjai, kik a honfoglalást a Magyarokkal együtt foganatosították és kik nyolczadik törzsként csatlakoztak a Magyarokhoz, tulajdonképpen a Kazároknak voltak egyik töredéke. Kon-

stantinusz őket *Kabaroknak* nevezi. Ugyanezen forrás szerint nyelvük különbözött a Magyarokétól. Az újabb kutatások szerint a Kabar török törzs volt és közelebb állott a Besenyőkhöz, mint a Magyarokhoz. A X-ik században beszélték már a Kabarok a magyar nyelvet és nem megfordítva, a Magyarok a Kabar nyelvet. Később egészen elmagyarosodtak.

A honfoglaláskor Kabar telepedés történt a mai Hegyalján, Ujhely, Tarczal és Szerencs vidékén. A Kabar három fővezér Kétel, Ed és Edumén itt szálltak meg. Bungor a borsodi síkságon a Sajó és Tapolcza között, fia Borsod ettől északra a Bodva völgyében, Osád délre a Nyárad mentén, innét nyugatra a Mátra tövéen ismét Ed és Eduménnek voltak a szállásai. A mai Zemplén délnyugati, Borsod keleti és Heves északi részeit szállták meg a Kabarok félhold alakjában. A honfoglaló magyar seregnek mintegy jobb szárnyát képezték a hegyek felé, midőn az a Tisza mentén dél felé haladt. Van azonban ezen tömör főtelepen kívül még két másik is. Az egyik, melynek feje Bátha az alsó Tisza mellett és Torontálban Torhus nevű földön telepedett le. Ezenkívül Bátha és Ete a Dunán túlra is terjeszkedtek Baranyában. A Kabarok tehát három különböző helyen szálltak meg, a miből esetleg Konstantinus az következtette, hogy a Kabaroknak egy fejedelmük, de három nemzetiségük van.

A Kabarok utódjainak tartják a *Palóczokat*. Ily néven azonban oklevelekben sehol sem fordulnak elő. Palócz annyi, mint vadász. Alkotmányilag vajjon lehetett-e különbség a Kabarok és Magyarok között az őrállamszervezetben vagy sem, arról semmiféle adatunk sincs. Valószínű azonban, hogy különbség nem volt, s hogy a mint nyelvíleg egybeolvadtak a Magyarokkal, úgy jogilag sem különböztek a magyar törzsektől.

A *Székelyek* egy Erdélyben letelepedett magyar törzset alkotnak. Ezek tartották meg leginkább a törzsszervezetet. A Csiki székely krónika szerint az egész nemzet hat törzsre oszlott. Ezek nevei voltak: Halom, Jenő, Adorján, Medgyes, Orlec és Abrán.

A törzsek úgy mint a Magyarok ágakra oszlottak. A nemzet élén állott a *Főrabonbán*, kit az *Apolt* nemzetségből választottak. Ennek hadvezéri, kormányzó és főpapi tisztje volt. Mind a hármat a maga személyében egyesítette. Székhelye Budvárban volt, melynek romjai Udvarhely mellett még most is láthatók. A nemzet-

gyűlések a Székelyeknél sacral jellegűek. A Főrabonban áldozatai vezették be azokat. A nemzetgyűlés törvényhozó gyűlés. A gyűlésen való meg nem jelenés halálbüntetést von maga után. A nemzetgyűlésen meghozott törvény iránti engedetlenséget kettéhasítással büntették.

A Főrabonbanon kívül, kinek állása tehát a vezér állásának felel meg, voltak még a nagy Rabonbanok a törzsnek élén és a kis Rabonbanok az ágak élén. Ezek végezték a politikai és katonai igazgatást. A birói tiszt, a mint említettük, a három nagy Gyula, továbbá a Gyulák és Karkhászok kezén van. A birói tiszt tehát a Főrabonban mellett működő három nagy Gyula és nagy Rabonban mellett a Gyulák és a kis Rabonban (alhadnagyok, ágfők) mellett a Karkhászok által gyakoroltatik. Látszik tehát ebből, hogy a székely-összervezet képe még sokkal élesebben domborodik ki a hivatalnoki tagozatban, mint a szorosabb értelemben vett magyar-összervezeté. A magyar-összervezetben nem tudjuk, vajjon a főpapi tiszt kinek a kezében volt, létezett-e általában ilyen, nem tudjuk az ági birák fenlétezését külön igazolni, mert a székely Karkhásznak megfelel a magyar törzsi biró ugyancsak Karkhász elnevezéssel, míg a székely törzsi biró a Gyula megfelel elnevezésben a magyar Gyulának, azaz a nemzetbirónak.

Azon nézet, hogy az *Oláhok* a Traján császár-féle dáciai római telepéseknek volnának utódai, újabban el lett ejtve. Az *Oláhok* Thrátiából származtak Erdélybe és pedig nem a most tárgyalt korszakban, hanem csak a XI–XII. században.

12. §. A törzsszervezet felbomlása.

A szerencsétlen 955. évi augsburgi ütközet szolgáltatta leginkább az okot arra, hogy a Magyarok további nagyobbyszerű és sűrűn ismétlődő külföldi portyázásoktól tartózkodtak. Ennek természetes következménye volt azután azon önkénytelenül fejlődő tudat, hogy a harci foglalatosság mellett békés élethivatást kell állandósítani.

A letelepülés tényével a törzsi szervezetben idegenszerű irányok is keveredtek bele. Mert bizonyára azok, kik gazdagabbak voltak, kik nagyobb, esetleg jobb földek birtokába jutottak, ezen gazdagságuknál fogva lettek tekintélyesebbek és ezek sokszor nem voltak

azonosak azokkal, a kik a törzsszervezetben a letelepedés előtt esetleg harci erényeik folytán vıtvak ki maguknak nagyobb tekintélyt.

Ámbár feltehető, hogy az előkelőbb vıtézek a hadizsákmányban is előnyben részesültek és hogy a törzsfők már ezen állásbeli kiválóságuknál fogva nagyobb szállásban részesültek mint a közvıtézek, még sincs kizárva az, hogy új elemek jutottak a fölszınre, a kik a régi törzsszervezet körében az erjedésnek első csiráit képviselték. Ez tehát annyit jelent, hogy a régi törzsszervezetben új elemeknek felülemelkedése folytán változás következett be.

De a letelepedés által tárgultak is a közkötelékek. Leginkább a törzsi kötelékre áll ez. Már a tanyáknak egymástól való távol-sága folytán lazul a szorosabb összevalóságának tudata. A letelepült helyhez szokik, közelebb érdekli őt a szorosabb értelemben vett tanyája, mint a törzsi ügy, mely ezáltal szemhatárától messzebb is esik.

Midőn a Magyarság harci vállalataiban bınulás állott be, az összetartozandóság érzése is veszıti éltető táplálékát, múltak a közös veszélynek, a hadi szerencsének emlékei. Ezen körülmények is belejártszottak tehát a törzskötelékek lazulásának menetébe.

De megcsökkent az ősi vallás iránti bizalom is. Az őş pogány-vallás szerint is hittek a Magyarok az Istenben. De mint harcias nép meg voltak győződve arról, hogy az Isten szereti a vıtéş embert, hittek abban, hogy a megölt ellenség a túlvilágon őket fogja szolgálni. Midőn a hadi szerencse elhagyta őket, elhagyta őket az Isten, veszıtetett tehát az őşvallás a benne vetett bizalomban is. Könnyen következhetett be eme változás, mert legalább a magyar törzseknél közös főpapi intézményt kimutatni nem birunk.

Nem tudunk kimutatni közös istentiszteleteket, közös szentélyt, a hová a szétszórıt törzsek ismétlı időben egybegyűltek és ott legalább a vallási gyakorlatok révén a tágabb kötelékek összetartozandóságát ápolták volna. Ha az ági és nemzetségi kötelékek továbbra fenn is tartották némileg az állami szervezetet, a törzsi kötelék lazultával hanyatlott a fejedelem hatalma és tekintélye is. Láthatni ebből a harcias szellem múlásának visszhatását a törzsi szellemre, a mennyiben ennek hanyatlása a közkötelékek tágulására és lazulására vezetett. Az Árpád után következő fejedelmeket külföldön alig ismerték. Tekintélyük akkor, midőn a hadviselés hát-terbe szorult és midőn már nem ez képezte a nemzet kizárólagos

foglalkozását, már nem volt olyan nagy, mint előbb. A törzsi kötelékek lazultával a törzsfők már nem képviselték olyan mérvben a közvetlenül érezhető felsőbbiséget, mint azelőtt.

Hiányzott tehát az összekötő kapocs, mely az ágakat a fejedelmi hatalommal összekötötte. A fejedelem, ha csak egyénisége, tette, ereje, erélyessége által nem szerzett magának érvényt, — tekintve hogy a souverénitást, az állami fenségi jogokat sem gyakorolta maga — egymagában a szétmálló államszervezetet már össze nem tarthatta.

Másrészt a törzsi elemek kötelékeinek lazulása folytán a nemzetgyűlés sem teljesítette már régi hivatását — ez is elgyengült — életképessége meg volt bénítva.

Mindezen szétmállasztó okokhoz járult még azon körülmény is, hogy a mikor az ősi vallás tekintélye elvész, új vallások kerültek a nemzetségek közé. A Kazaroktól származhatott át a zsidó vallás, a Bolgároktól a Mohamedanizmus. Ezeknek azonban kevés tere nyílt. A nyugaton való kalandozás, Szvatopluk Szlávjai, a keresztény hadi foglyok mindannyi tényezői voltak a kereszténységgel való megismerkedésnek és okai ezen vallás elterjedésének a Magyarság között.

Hogy az új vallás, mely a régi szervezetre szintén bomlasztólag hatott, felváltotta az ősi pogány vallást, mely a harci szellemmel volt szoros összefüggésben, leginkább Géza fejedelem, Taksony utóda, (972) és annak neje erélyességének és eszélyességének tulajdonítható.

Géza ismét betölti a lesorvadó fejedelmi tekintélyt erélylyel, tetterővel.

Politikai éleslátással felismeri azon veszélyt, melybe az alapján meggingott államszervezet jutott. A törzsszervezet meglazulva, a nemzetgyűlés elgyengülve, a fejedelmi hatalom lazán kezelve, hadi tekintélyének alábbszállása mellett politikai jelentősége is már kérdéssé vált. Arról kellett tehát gondoskodnia, hogy eme bomladozó állami test megerősíttessék és európai léte biztosíttassék. Eleddig a magyar nép csak erővel és harci ügyességgel volt képes létét Európában biztosítani. A szerencsétlen augsburgi ütközet csorbát ejtett a külföldi hadi vállalkozásokon.

Nagy Károly utódai alatt szétmállásnak indult volt a nagy Frank birodalom, melynek keleti részéből lett Németország. Nyugati Frankóniának ezen része I. Ottó alatt megizmosodott. A Magyarok

harci ereje immár nem volt a régi félelmetes, a megerősödött Németország határt szabott a kizárólagos harci életmódnak, a mely egymagában már nem volt alkalmas arra, hogy a Magyaroknak újonnan szerzett hazájokban való létét biztosítsa. A béke munkájára kellett gondolni és arra, hogy majd a béke áldása alatt terjesztendő kereszténységgel új irányok, új eszmekörök nyíljanak meg, melyek fölfrissítsék az elhaló állami szervezetet s változtattassák meg azt olyanná, hogy a nyugati eszmekörökhöz csatlakozva, önállóan és bizton állja meg Magyarország maga helyét.

973-ban megkötötte Géza fejedelem a békét I. Ottóval, a német kereszténységnek, a német hittérítőknek szabad útja nyílt. A hazánkhoz legközelebben fekvő püspökség a Passai volt. Pilgrim püspök volt annak az élén. Pilgrim törekvéseinek sikere azonban nem volt nagy. Sikeresebb volt a szláv papoknak működése, különösen a Prágai püspökségé.

Géza fejedelem 974 körül vette fel nejével, az erélyes és fejedelmi urát törekvéseiben támogató Saroltával, az erdélyi vajdának Gyulának leányával együtt a kereszténységet.

Gézának megkeresztelése korszakot alkotó fontos mozzanat a magyar alkotmánytörténetben. Épp oly nevezetes volt ez hazánk fejlődésére nézve, mint a hogy annak idején Chlodowéck Frank királynak megkereszteltetése a Frank birodalom kialakulására volt döntő befolyással. És a mint a Frank birodalomnak meg lett a maga Nagy Károlyja, úgy következett nálunk Szt. István, a ki Géza nyomdokain haladt. Géza fejedelem erélyesen, néha kiméletlen módon fogott hozzá a kereszténység terjesztéséhez, mert ezt megfogadta volt, ép úgy mint a Frank birodalom megalapítója Chlodowéck. Géza uralomra termett fejedelem volt. A fejedelmi imperiumot a legteljesebben érvényesítette, a meglazult törzskötélékek szorosabb összefűzésére és arra törekedett, hogy azokat olyanokká tegye, hogy azok az újonnan, a nyugattal összekapcsolandó állami szervezetben helyüket megállják. Egyik hatalmas tényezője ezen törekvéseknek a keresztény vallás és az evvel kapcsolatos nyugati keresztény műveltség. Gézának és nejének Saroltának működésének azonban még nem volt teljes sikere. A nehéz munkának ezek csak alapköveit rakták volt le.

Prágai Szt. Adalbertnek hittérítői Magyarországon még a pogánysággal vegyes, erőtlén kereszténységre találtak.

Az alapvető munkák után a megkezdett úton tovább haladni, Magyarországot a nyugati műveltséggel összekapcsolni, Magyarországot kereszténnyé tenni és evvel kapcsolatban a Magyar királyságot megalapítani csak Géza fiának, Istvánnak sikerült. Géza politikai éleslátással igyekezett arra, hogy népét a nyugati kereszténységgel kapcsolatba hozza. A Magyar fejedelemség akkor, a midőn a törzsi szervezet szétbomlott, létveszélyének küszöbén állott. Az akkori Németország erejében a szász dinastiából származó Henrik és Ottó alatt megizmosodott volt és hatalmas és veszélyes szomszédná lett. Géza felismerte a veszélyt kívülről és a válságos helyzetet a belviszonyokban és ezért csak a szükség követelményeinek felelt meg, a midőn kiméltelenül azon helyre állott, mely őt mint fejedelmet és annak jogkörét megillette.

Ha ezt Géza meg nem teszi és a megkezdett művet fia István ritka eszélyességgel, buzgósággal és rendkívüli tehetségével nem folytatja, ki tudja vajjon mivé lesz a fiatal Magyar állam s vajjon meg birta-e volna állani a maga helyét és nem-e söpörte volna el azt a hatalmas nyugat ép úgy, mint a hogy ez azelőtt a hatalmas Hun birodalommal megtörtént.

13. §. *A Szt. István-féle államszervezet előzményei.*

István egyénisége a magyar alkotmány és jogtörténelemben a legkiválóbb alak. Nevéhez, ritka egyéniségéhez fűződik a Magyar fejedelemségnek királysággá való átváltozása, a monarchikus államszervezet megalapítása, a Magyar államnak a művelt nyugattal való állandó összekapcsolása. A nyugaton akkor már a keresztény egyesülés hosszú pályafutást végezett volt. Kis Pippin 751-ben a római pápa hozzájárulásával az Isten kegyelméből való Germán királyságot alapította volt meg. Az egyház a maga támaszát a Merovingokat követő Karolingokban elnyerte volt. A Frank fejedelmek segítségével erősítette meg a római püspökök a kereszténység fölötti főpásztorságot és a püspökök aristocraticus separatismusaival szemben az elsőséget — a primátust — és nemsokára reá a világi souverénitást is.

A pápa pedig az által, hogy Pippint megkoronázta, kifejezésre juttatta az ex Dei gratia féle elvet a Germán királyságban, megadta a királyi hatalomnak a védői jelleget, a mely tekintélyét és kívá-

láságát emelte egyrészt, másrészt pedig a megkoronáztatás által a Karolingok dynastiáját ismerte el, legitimálván mintegy a nép előtt a Major Domusok királyi hatalmát a detronizált Merovingokkal szemben. A koronázásnak ezen jelentősége még inkább emelkedett Nagy Károlynak 800-ban római császárrá való megkoronáztatása által. Ezen koronázás a nyugati caesarismust élesztette fel, a nyugat-római császárságot, de keresztyén jelleggel. Nagy Károly császársága egyesítette az összes nyugati keresztény népeket és evvel gátat vetett a germán individualismus veszélyének, evvel szemben korlátozólag hatott és a Frank birodalom közjogi kapcsainak megerősítésére is szolgált. A keresztény egyház egyesített központi hatalmat létesítvén a pápaság által, felélesztette a Nyugat-Római császárságot, összekapcsolta az egyház-védői tiszttel, a mi által szintén az egyesítés műve mozdított elő. A Német-Római szent birodalmi császárság I. Ottónak 962-ben történt megkoronáztatásával az egyház, a világi hatalom közötti érintkezésnek egy újabb mozzanatát tünteti fel, a mely a felélesztett római császárságnak az időközben megváltozott politikai viszonyok folytán keletkezett Németországgal való összekapcsolását jelenti. Ezen császárság már nem egyesítette magában az összes keresztény népeket, hanem csak kapcsa volt a nyugati műveltségben élő keresztény népeknek.

Individualismusról olyan értelemben, mint a hogy ez a nyugati Germánságnál kifejezésre jutott, nálunk szó nem lehet. Az Árpád után következő fejedelmek idejében csak a közkötelékek szorossága lazult. A majdnem rögtönösen történt átmenetel a merő harci foglalkozásból a békességes életmódba, csupán tágitotta a törzsi kötelékeket, a nélkül, hogy azokat magánkötelékek váltották volna fel.

A nyugaton azonban ezen változás bekövetkezett. Ez volt a hűbériségnek hatása. A Magyar királyság keletkezése idejében Franciaországban ezen hatás már be van fejezve, Németországban pedig közel áll a befejezéshez.

István, ki 977 körül született, kora műveltségének magaslatán állott. Már gyermekkorában elvégezte a gramaticát, azaz elsajátította az írás és olvasás ügyességét, a latin egyházi s világi irodalom olvasásának és megértésének képességét. Atyja Géza a külfölddel érintkezett. Ottó császár udvarán megfordultak a magyar követek.

István előtt a nyugati mozgalmak, a nyugati kereszténység eszmeköre, a kereszténységnek mint a humanizmus terjesztőjének hatalma, ismeretlenek nem voltak. Ismerte a Nyugatnak eszmekörét s tudta azt is, hogy népének a Nyugattal való kapcsolatra szüksége van. Szüksége van rá, de saját egyéni tulajdonságaihoz mérten, önállóságának megtartásával.

Nem csekély mérvben segíthette elő a Nyugatnak ismeretét Istvánnál azon családi kapocs, mely őt személyileg is a Nyugattal fűzte össze. Felesége Gizella ugyanis a Szász dynasziából származó IV. Henrik bajor hercegnek a lánya volt. A császári méltóságot akkor III. Ottó viselte. Ottó anyai részről görög származású, ábrándos lelkületű uralkodó volt, a ki egyrészt a római császárságnak, mint a világ uralmának helyreállításáról és annak görög pompával való körülövezéséről, tehát világi fényről és hatalomról gondolkozott és ennek megfelelőleg az Aventin hegyen pompás keleti fényvel berendezett palotában lakott: másrészt azonban a keresztény alázatosságnak az ascetaszerű egyszerűségnek volt a híve, ki remeteként húzta meg magát sokszor barlangokban és a szent sirokhöz mezitláb zarándokolt. A császár IV. Henrik bajor herceggel jó viszonyban volt s így akadályokat nem gördített az ellen, hogy Gizella a fiatal Istvánhoz menjen feleségül és ily módon maga is részt vehessen egy, még a kereszténységgel csak felületesen megismerkedett nép teljes megtérítésének munkájában. Gizellának bátyja, Bruno pap volt, nővére Brigitta meg apáca. Már ebből is látható, hogy István felesége a kereszténységtől kellően át lehetett hatva, ismerte annak humanistikus civilizáló hatását.

Gézának hatalmas egyénisége töltötte be a fejedelmi méltóságot, melynek körvonalai Árpád kimulása óta a törzsek lazulásával lassan-lassan elhomályosodtak volt. A lazult közkötelékeknek szorosabban való egymáshoz fűzése, egy az alkotmány keretein belül elismert és tekintélynek örvendő közhatalomnak létesítése, ezeknek alapfeltételeit képező békés együttlétnék az állandósítása, ilyen alapokon nyugvó kormányzati közhatalomnak megteremtése és mindezeknek a kereszténység szellemével való szoros összekapcsolása — ezek voltak azon feladatok, melyek előtt István állott és mely feladatoknak teljesítésére István kiváló személyes tulajdonságainál fogva hivatva is volt, a mint ezt a következő fejlemények fényesen igazolják.

Géza fejedelem 997-ben halt meg. 25 évi uralkodásának mély nyomait hagyta maga után. Fiát Istvánt, a nemzetgyűlés előleges megkérdezése nélkül, tehát kinevezés útján tette fejedelemmé — a nemzetgyűlés csak utólagosan járult ehhez hozzá.

Összeköttetései a művelt nyugattal és felismerése annak, hogy milyen fontos feladatok várnak rá, megadták az irányt, a melyben haladnia kellett. A feladatnak nagysága, melyet István állásánál fogva teljesítendő volt, emelte a fejedelemségnek tekintélyét is. Ő neki és népének azonban többre volt szüksége. Magyarországot európai hatalomként külsőleg is el kellett ismertetnie, súlyt kellett helyeznie arra, hogy ezen elismerés az államfőnek külső fényt is biztosítson, a mely rendező tevékenységében befelé való hatalmának is támasza legyen. Egy új hatalomra volt tehát szükség, a mely külsőleg elismerve, befelé szervezőleg, rendszerezítőleg, fejlesztőleg hasson, újítsa meg az ősi, alapjában megingott államszervezetet. Mindezt István a királyság intézményével reménylette elérhetni és ebbeli meggyőződésében nem is csalódott.

14. §. *A királyi hatalom.*

A királyság létesítésénél István a magyar nép sajátlagos tulajdonságait számon kívül nem hagyhatta. Idegenszerű hatalmat a szabadságához szívesen ragaszkodó népre erőszakolnia nem lehetett. Számolnia kellett a fennlévő viszonyokkal. A monarchikus elv a fejedelemség intézményében is meg volt már, legalább bizonyos mértékben. A törzsek fölött állott a fejedelem mint a központi végrehajtó hatalomnak szerve. A mint a törzsi kötelékek meglazultak, a törzsfők tevékenységi köre is megcsökkent. Igen természetes, hogy azon jogok, a melyeket előbb a törzsfők gyakoroltak, az azok élén álló fejedelemre szállottak át, ha ugyan eléggé erős volt a fejedelem, hogy azokat saját hatáskörébe belevonja. A fejedelmi hatalomnak, a kiválóan vezéri parancsadói hatalom mellett központi végrehajtó hatalommá való átfejlesztésére már Géza fejedelem gyakorolt nagy befolyást. Erélyes természeténél fogva a fejedelmi állás jogositványait nem csekély mérvben bővítette meg, a mit a törzsi kötelékeknek meglazulása és a törzsfői jogok csökkenése folytán meg is tehetett. István tehát ezen irányban már előkészített talajra talált s így, midőn a

souverenitásból lassanként kivetkőzött törzsszervezetet beltartalmilag Monarchiává tette és ezáltal állandósította és az államfő személyével kötötte össze az előbb a törzseknél, illetve a nemzet összességénél lévő souverenitási jogokat: teljesen ismeretlen szervezetet nem létesített.

Az állami szervezetnek átváltozása csak lassu léptekben haladhat. Olyan változtatások a nemzeti életben nem igen sikerülnek, melyekre nézve a talaj előkészítve nincs. Teljesen idegent bajos egy nemzetre reáerőszakolni. Változtatásoknál a meglevő alapokra kell fektetni a súlyt. István politikai éleslátása, a törzsi szervezetben meglevő fejedelemségre épített, midőn a királyságot létesítette.

A nyugaton a mint említettük, ezen időtájban a hűbériség fejlődött volt már ki. A magyar viszonyok nem voltak olyanok, hogy itt is kifejlődhetett volna ezen intézmény. Nálunk a közjogi kapcsolatok ha meg is lazultak, mégis ellentállottak ilyenemű befolyásoknak. Másrészt a hadi szervezet megállott érintetlenül, nem volt szükség arra, hogy lovas szolgálat külön létesíttessék. A hűbériség hullámai sem értek még oly erővel mihozzánk, hogy önkéntelenül meg kellett volna hajolni ezen európai áramlat előtt. Ezen okoknál fogva fejlődött át a törzsi szervezet közvetlenül monarchikus szervezetté. Figyelembe veendő még azon körülmény is, hogy Géza és István erősebb központi hatalmat létesítettek, a mely célját tévesztette volna, ha a közjogi kapcsolatok helyett magánjogiakat fogadnak el a hatalom megújítására. Hűbéri királyságot tehát István nem alapíthatott. Összeköttetései a nyugattal azonban a monarchikus elvvel és a fennállott volt Frank királysággal ismertették meg Istvánt. Törvényei Istvánnak a Frank királyi kapitulárekkel való rokonságot vagy legalább is azoknak ismeretét igazolják. A Frank királyság intézményeinek alapos ismerete tűnik ki az István által létesített államszervezetből és az ő törvényeiből. Királyságra pedig Istvánnak és népének két okból volt szüksége.

A királyság által ugyanis Magyarország Európai hatalommá lett, a melynek legitimitása elismerést nyert. A királyság másrészt befelé tekintélyt adott, könnyítette a szétmálló társadalomnak egyesítését. Európai szempontból azonban a királyságnak a nyugattal állandó kapcsolatot kellett keresnie, a mely pusztán annak keresztény jellegével volt elérhető. A kereszténység volt ugyanis azon egyedüli szellemi kapocs, a mely a nyugati népeket egymáshoz fűzte.

Az akkori kornak felfogása szerint valamely birodalmat önállónak elismerni két hatalomnak állott jogában. A pápának és a Német-Római szent birodalom császárlának. Országának függetlenségét tartotta István szem előtt, midőn a királyi címet és a koronát nem a hűbéri szervezetnek indult császárságtól, hanem a római pápától kérte. III. Ottó eme törekvésnek nem volt ellene. II. Silvester volt a pápa, a francia származása Gerbert, a kit III. Ottó helyezett a pápai trónra. Korának legnagyobb tudósa volt. István lankadatlan hévvel maga terjesztette a kereszténységet, külföldi hittérítők segédkeztek neki ezen törekvésében. Köztük volt a német Astrich, kit kaloccai püspöknek tett meg. Ezt küldötte István Rómába a pápához. Meg is hozta a koronát és az apostoli keresztet, jelölve annak, hogy a pápa nemcsak elismeri Istvánnak működését a kereszténység terjesztése körül, de azt apostolinak is tartja. Ezen koronával István 1001-ben koronáztatta meg magát Esztergomban. Az egyház megadta az egyházi felkenetést, a nép kikiáltotta magyar királynak. Így létesült természetes, organikus átalakulások révén és a kínálkozó lehetőségek felhasználásával egy új állami szervezet: a Magyar királyság. Eszélyesség és politikai előrelátás, nem különben a nyugati viszonyoknak teljes felismerését mutatja ama tény, hogy István nem a hűbéri eszmével túl tellett császárságtól kérte a királyi címet. Az akkori felfogások szerint ez hűbéri függőségre vezethetett volna. A hűbériség virágzása korában ugyan a szentszék hasonló igényekkel lépett fel Magyarországgal szemben. Ezek az igények azonban itt minálunk sehogy sem találtak viszhangra és így a pápák később mégis kénytelenek voltak a Magyar királyságnak a szentszéktől való teljes függetlenségét elismerni.

István tehát az egyházi felkenetéssel kapcsolatos királyságot a nyugati művelődés eszméivel és a kereszténységgel hozta kapcsolatba.

II. A Szent István-féle államszervezet kora.

I. FEJEZET.

Bevezető rész.

1. §. Általános jellemzés.

A Szt. István-féle államszervezetet jellemzi a monarchikus, keresztény, korlátlan és közhatalmi királyság. A királysággal kapcsolatos, eleinte többé-kevésbé magánjellegű hivataloknak közjogi jellegű hivatalokká, majd országos méltóságokká való átfelődése után kialakult a királyi tanács, mely azonban a korlátlan királyságnak jellegét megváltoztatja, a mennyiben a XIII. század végén az alkotmányos korlátozás elve jut a királyság intézményében kifejezésre. Jellemzi a Szt. István-féle királyságot a nyugati mintáról átvett várszervezet, mint a királyi hatalomnak vidéki kormányzati szervezete, melynek hadi, birói és gazdasági jellege van. Jellemzi a Szt. István-féle királyságot a hadi felségjognak megfelelő átváltozása, a mennyiben keletkezik a királyi hadsereg a továbbra is megmaradó nemzeti haddal szemben, továbbá a közvagyon kezelésének patrimonialis jellege, mely egyrészt a királyi fötulajdon felfogásával áll kapcsolatban, másrészt — Szt. István megkülönböztetői intézkedései dacára — a királyi magán- és állami vagyon között élesen meg nem különböztet.

A XIII-ik század II-ik felében nevezetes változás észlelhető. A királyi hatalom korlátlansága előidézi annak gyengülését és a gyengüléssel karöltve jár a királyi hatalomnak alkotmányos korlátozása. A királyi hatalomnak korlátlansága kapcsolatban az államháztartásnak patrimonialis jellegével idézte elő azt, hogy a királyi jövedelmeknek alapját képező királyi várföldek szerfölött eladományoztattak, a mi a királyi jövedelmek apadását, a királyi haderőnek elgyengülését és a királyi hatalomnak alább szállását idézte elő, a mi által rése is nyílt a hűbéri jellegű befolyásoknak, a mihez az ifjabb királyság intézménye is tartozik.

A királyi hercegi és az ifjabb királyság intézménye is a királyi hatalomnak patrimonialis jellegével függ össze.

A királyi hatalomnak korlátlansága és a szertelen adományozások továbbá a királyi hatalom gyengesége folytán lábra kapott

olygarchia ellen küzdött a nemzet már az aranybulla idejében is, a mely a maga határozányaival a királyságnak a nemzet érdekében való korlátozását czélozta. A korlátlanság szülte tehát a reactiót.

A királyi hatalomnak korlátozására úgy a nemzet jogainak, mint a királyi hatalom tekintélyének megóvása okából volt szükség. Ez volt az alkotmányos korlátozás, mely a XIII. század végén következett be, előkészítőjeként azon fejlődési folyamatnak, mely a III-ik korszakban forr ki, a midőn a nemzet jogainak a királyi hatalommal való egyenlősítése az Anjouk korlátlan királysága után már nemcsak a közfelfogásban, hanem a hatalom tényleges gyakorlásában (a törvényhozás terén) is kifejezésre jut.

Bekövetkezett alkotmányfejlődésünknek III-ik korszaka, a szt. korona közjogi fogalmához fűződő korszak, a mely 1300-ban kezdődik.

2. §. Jogforrások.

Azon írásbeli feljegyzéseket, melyekből a jogra következtetünk, egyáltalában jogfelismerési forrásoknak nevezzük.

Ezen forrásokat két csoportba osztjuk: 1. főforrásokra, 2. mellékforrásokra a szerint, a mint azok közvetlenül jogviszonyokra vonatkoznak, vagy pedig csupán ily viszonyokat távolabbról világítanak meg.

1. A főforrásokhoz tartoznak:

I. *Jogi szabványok* feljegyzései. Ezekhez tartoznak:

A) a *törvények*. A törvényeket nálunk éppugy mint a nyugaton is, Decretumoknak nevezik. A nyugaton ezen elnevezés mellett a Praeceptum, később Capitulare-féle megjelölés is divott. A Decretum szó tulajdonképpen a királyi elhatározásra utal. A nyugaton ezen megjelölésekkel olyan jogforrást fejeztek ki, mely ellentétben a népjoggal a királyi elhatározásra vezethető vissza. Nálunk is így volt ez.

A Decretum — különösen a királyság kezdő korára nézve ismeretett korlátlan jellegéhez viszonyítva — királyi elhatározást jelent. A királyi hatalomnak korlátozásakor, tehát a midőn a törvényhozás a tanácssal vagy később a nemzettel megosztatott, a Decretum-féle elnevezés megmaradt. A király természetszerűleg ezen korszakban leginkább a tanácssal együtt hozta a törvényt — alkotott Decretumot.

A törvények közül a következők maradtak reánk:

1. *Szt. István törvényeinek két könyve.* Ezek a Corpus Iuris Hungariciban benne foglaltatnak. Az I-ső könyv tulajdonképpen nem törvény. Szt. István fiához intézett erkölcsi oktatást foglal magában. Morum institutio, vagy Adminitio-nak is nevezik röviden.

Mátyás Flórián igyekezett beigazolni, hogy a Morum institutio nem Szt. Istvántól származik, hanem hogy az a XI-ik század végéről való. Igen nyomós érvek szólnak ezen nézet mellett. Ugyanis Imre idejében nem volt még olyan eretnokség, mely a szentháromságot tagadta volna. Ilyenek csak a XI-ik század végén és a XII. században keletkeztek. Továbbá az egyházi személyeknek privilégiumai, melyek az iratban említettnek nem korszerűek, mert ezekről nálunk csak későbbi időben, nevezetesen Kálmán idejétől fogva lehet szó. Későbbi korra vall azon körülmény is, hogy István ezen Admonitio-ban az előbbeni királyok példájára utal. Mátyás Flórián még ethymológiai és más okokat is hoz fel véleménye mellett.

Szt. István Decretumának II-ik része azonban tényleg Szt. Istvántól való. Rendszer ezen törvényben nincs. A legkülönbözőbb jogvidékekre terjed ki. Közjogi, egyházi, büntető, magánjogi intézkedéseket foglal magában, melyek közül a büntetőjogiak a legbecsebbek. A könyvek caputokra vannak osztva.

Az egyes caputok közül több a frank Capitulárékból való. Több fejezet pedig a 847 évi mainzi zsinat Cónonjaiból szószerint van átvéve, de még a Germán népjogok pl. a Lex Bajuvariorum, a Lex Wisigothorum is szolgáltak forrásul.

Szövege, ezen Szt. István-féle törvények II-ik könyvének, a Stajerországban fekvő Admonti kolostor egyik XI. századbeli pergament Codexében van meg. Ez Wattenbach német tudós által fedeztetett fel. Endlicher István «Die Gesetze des hlg. Stefan» és «Rerum Hungaricarum Monumenta Árpádiana» című munkáiban tette közzé. Endlicher az Admonti kézirat után készített szöveg-másolatot a M. Tud. Akadémiának adta. Ezen másolat után tette közzé a Decretumot Wenzel Gusztáv az Árpádkori új okmánytár I-ső kötetében. Feltalálható Szt. István törvényeinek szövegei még a bécsi Túróczi és Ilosvai-féle később említendő Codexekben is.

2. *Szt. László törvényeinek* három könyve. A Corpus Iurisban benne foglaltatnak. Az I-ső könyv Szabolcsen hozatott 1092-ben az

előkelők és nemesek jelenlétében. A mint mondja a törvény Synoduson, a mi nagyon hasonló a Nagy Károly-féle törvényhozáshoz. Ezen első könyv különösen arról nevezetes, hogy a papok nőtlenségével foglalkozik. Ezen kérdés tehát hozzánk csak akkor került. Tudni való, hogy az investiturai harccal kapcsolatban volt a Simonia és a papok nőtlenségének kérdése is. VII. Gergely, a híres Hildebrand, kinek IV. Henrik császárral való küzdelmei indították meg tényleg az egész középkoron át tartó harcot, már 1074-ben szabályozta volt a papi nőtlenséget. A Clugni szerzetesek voltak tulajdonképpen a nők papok elleni iránynak megindítói és ezek igyekeztek a délfrancia és olasz városokban a nők papok ellen hangulatot teremteni. A nők papok azonban nem egykönnyen engedtek, sőt midőn a mainzi érsek Erfurtban ki akarta hirdetni a nőtlenségre vonatkozó pápai rendeletet: vele szemben leghatározottabban ellentétes álláspontra helyezkedtek.

Szt. László törvényeinek II-ik könyve a Panonnhalmi gyűlésen keletkezett. Leginkább büntetőjogi, a lopás elleni intézkedéseket tartalmaz.

Szt. László törvényeinek III. könyve szintén kiválóan büntetőjogi intézkedéseket tartalmaz. Búdiger (Ein Buch ungarischer Geschichte) nem Szt. Lászlónak, hanem Salamonnak tulajdonítja. Állítása szerint 1065-ben hozatott meg ezen törvény, a midőn Salamon I. Béla fiával kibékült.

Szt. László törvényeiben is meglátszik a nyugati kapcsolat. A törvényekben foglalt egyes határozmányok részben zsinati határozmányokból, részben szintén egyes Capitulárékból vannak merítve. Kéziratai a bécsi udvari könyvtárnak XV. századbeli Túróczi és XVI. századbeli Ilosvai-féle Codexekben vannak meg.

3. *Kálmán király törvényeinek* két könyve benne foglaltatik a magyar törvénytárban. A Kálmán-féle törvényeknek egyik szövege a bécsi udvari könyvtár XV. századbeli Codexében maradt ránk. A bevezetéséből láthatni, hogy itt nem a törvény eredeti szövegével van dolgunk. Az I. könyvet valamely Alberik nevezetű egyházi személy foglalta össze és küldötte meg Szerafin esztergomi érseknek. A papi nőtlenségnek kérdése ezen törvényben nyert megoldást. A királyi utazó bíróság, a papok privilegium forija, a zsidó viszonyok, a boszorkánykérdés, az egyházi házasságkötés, ezek alkotják Kálmán király törvényhozásának legnevezetesebb mozzanatait.

Kálmán király törvényeiben szintén érvényesül a nyugattal való kapcsolat. Egyes határozmányok a nyugati zsinatok határozmányjaival, Nagy Károly törvényhozásával, Germán népjogokkal, sőt még a Vulgár római joggal is összefüggnek. Kéziratai szintén a Turóczi és Ilosvay Codexekben találhatók.

4. II. András királynak törvényei közül a) nevezetes II. Andrásnak 1222. évi aranybullája, a magyar nemzetnek Magna Chartája. Eredetileg hét példányban adatott ki. A pápa, a Szt. János vitézrend, a templomos vitézrend, a király, az esztergomi és kalocsai káptalan és a nádor kapott egy-egy példányt. Ilyen eredeti példány ránk nem maradt. Egy 1318. évi átirat a kalocsai zsinaton készült és ezt az esztergomi káptalan őrzi.

b) II. Andrásnak 1231. évi végzése nyelven nincsen benne a Corpus Iurisban. Kiadta Kollár Ádám 1764-ben, ezután Kovachich Márton György a Vestigia comitiorumban 1790-ben. Legújabb: Theiner Ágost, «Vetera Monumenta Historica, Hungariae sacram illustrantia» című munkájában.

II. András királytól fogva a törvényhozásban már kevésbé nyilatkozik meg a nyugatnak befolyása. Tény, hogy ezen nyugati befolyás leginkább az egyházi törvényhozás terén maradt meg legtovább, míg a világi ügyekre vonatkozó törvényes intézkedésekben mindinkább az önálló fejlődés érvényesül. Elszigeteltség azonban itt sem volt. Utalunk pl. ezen tekintetben az Angol Magna chartára, mely a Magyar aranybullát kevés idővel megelőzte, a magánjog terén pedig a német hűbérjogi örökösödésre, mely alap típusává lett a Kálmán király-féle ágiságnak.

5. IV. Béla királynak 1267. évi végzése nyelven nincsen benne a Corpus Iurisban. Eredetileg a primási levéltárban volt. 1791-ben áttételezt az országos levéltárba. Kiadta Kovachich Márton György a Vestigia Comitiorumban. Nevezetes ezen Decretum arról, hogy egyedül ez maradt meg ránk eredetiben. Nevezetes arról is, hogy a törvényt IV. Béla fiával Istvánnal, mint ifjabb királylyal együtt adja ki.

A Decretum az összes nemeseknek, még Szt. Istvántól kapott előjogait erősíti meg.

6. III. András királynak két végzése nyelven 1291 és 1298-ból.

Az 1291. évi a gyulafehérvári káptalan átiratából Kovachich József Miklós közölte «Monumenta vetera legislationis Hungariae» című munkájában.

Az 1298. évi Decretumot Kovachich Márton György adta ki, «Supplementum ad Vestigia Comitiorum» című munkájában és pedig I. Ulászlónak 1440. évi végzéséből, melyben a király az 1298. évi András-féle végzést megerősíti.

A jogi szabványokhoz tartoznak

B) a jogkönyvek és a statutárius jogfeljegyzések.

A jogkönyvek és a statutárius jogfeljegyzések a következők: 1. a városi jogkönyvek, 2. a városi könyvek, 3. a területi feljegyzések és 4. a vármegyei statutumok.

1. A városi jogkönyvek eredetileg azon királyi privilégiumokból indulnak ki, a melyeket a királyoktól kaptak. A többi tartalom ki van egészítve az autonómián belül megállapított jogszabályokból, a bíróságon kívüli és a bíróságoknál keletkezett szokásjoggal.

Városi jogkönyvek közül ránk maradt:

a/ a budai jogkönyv, melynek némelyik része IV. Béla idejére vezethető vissza. Eredetije a pozsonyi evangélikus Lyceumban őrizték. Kiadták Lichner és Michnai 1845-ben. Német nyelven van megírva.

b/ A selmeczi jogkönyv. Kiadta Wenzel Gusztáv 1839-ben a «Jahrbücher der Litteratur» című folyóiratban, azután az Árpádházi okmánytár III. kötetében. Németül van megírva. Szól a halálra szóló vagyoni intézkedésekről, a bucsujárások megengedhetőségéről, a mértékekről, az immunitásról, a városi előjárásokról, a bírói tisztről, a kölcsönből származó perekről, az adásvételekről, a peres eljárásról, a bizonyítéki eszközökről és foglal magában büntetőjogi intézkedéseket is. Megíratott 1270 körül, IV. Béla idejében.

2. Városi könyvek. Ezek perkönyvek, földkönyvek, végrendeleti könyvek, számadási, jogügyletekről felvett jegyzőkönyvek. Ilyenek azonban az Árpád-korszakból ránk nem maradtak.

3. A területi jogfeljegyzések közül felemlítendő. a/ Az 1273. évi Szlavon tartományi gyűlésnek statutumai. Ezen gyűlés Máte szlavon bán által hivatott össze. A gyűlésnek határozatait Endlicher adta ki a «Monumenta Árpádiana» című munkában.

b/ Vinodol horvátországi vidéknek 1280. évi statutuma. A terület összes városaiból a legöregebbeket és legtapasztaltabbakat választották, kik a helyi területi szokásjogot megállapították és összeírták. A statutum igen érdekes, különösen a bűnügyekre és a per-

jogra nézve tartalmaz bőséges intézkedéseket. Az eljárásban a nyugati peres intézményekre támaszkodik sok esetben. Ki van adva az Árpádkori új okmánytár IV. kötetében.

4. *Megyei statutumok.* Ezek közül ezen időből csak egy maradt ránk. A Zalamegyei remeseknek 1232. évi bizonyáglevelé. Eredetije az országos levéltárban van.

II. *Okmányok.* Okmány alatt értünk bizonyos meghatározott alakban jogviszonyokról kiállított írásbeli feljegyzést. Az okmányok a levéltárakban őriztetvén, mindenki nem férhet hozzájuk. Ezen oknál fogva hozzáláttak az okmányoknak nyomtatás útján való kiadásához. Eltekintve azon okmányközlésektől, melyek a régebbi történetíróknál pl. Katonánál (*Historia Critica Regum Hungarie* stb.) találhatók, van már nálunk számos okmánytár is. A főbbek Fejér *Codex Diplomaticus*, a Venczel által kiadott Árpádkori új okmánytár, az Anjoukori, a Hazai, a Zichy, a Teleky okmánytár, a Károlyi, a Hazai, a Sztáray oklevéltár, Theiner: *Vetera Monumenta Historica*, Endlicher *Monumenta Árpádiana*, Knauz *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* című okmányközlései stb.

Az okmánytan tudományos művelése nálunk visszanyúlik még a XVIII-ik századba, a midőn egyetemünkön 1777—1780-ig adta elő *Pray György* az oklevéltant. Prayt követte ezen cathedrán *Cornides Dávid*, a ki 1785-ig volt tanára ezen tanszakra. 1787-ben Schwantner Márton kerül ezen tanszékre, a ki «*Introductio in Rem Diplomaticam*» című munkájával irodalmilag alapította meg ezen tanszakot nálunk. Ugyancsak Schwantner munkájának alapján áll *Perger János*, a ki 1821-ben adta ki magyar nyelven: «Bevezetés az okmánytanba» című munkáját. Ujabban az okmánytan körül érdemeket szerzett *Fejérpataky László*.

Egyes káptalanok mint hiteles helyek eljárásukról jegyzékeket vettek fel. Ezeket nálunk éppugy mint a jegyzékben foglalt okmánykivonatokat *Regestrumoknak* nevezték, mint pl. az Istenítéletekre vonatkozó Váradi *Regestrum*. Vezettek ilyen *Regestrumokat* még a pécsváradi apátságnál, a székesfehérvári, esztergomi, veszprémi káptalanoknál is. A várföldek leírását magukban foglalt jegyzékek pedig voltak a *Registrumok* mint a Liptói, Turóczy *Registrum*. A *Registrumok* az úgynevezett «*Legenda Scti Stephani*»-ban voltak összeírva.

Jogügyletekről felvett jegyzőkönyvek, melyekben az egész okmánynak eredeti szövege benne foglaltatik s a melyekről az ünnepeles okmány is kiadatni szokott, a — *Cartulariák* t. i. — nálunk különösen a hiteles helyeken fordulnak elő.

Az okmányoknak kiadása nálunk olyan régi, mint a királyság maga. Természetes, hogy a közokmányok kiadása fontosabb mint a magánokmányoké. A közokmányok bizonyítéki erejüket magukban foglalják, míg a magánokmányok valódisága bizonyításra szorul. A közokmányok közül a legfontosabbak a királyi okmányok, privilegiumok.

Leginkább királyi adományokat foglalnak magukban, ingatlanokról és egyéb az ingatlannal kapcsolatos jogokról. Az ingatlanok megszerzése nálunk is a tulajdonképpeni átadással történt. De korán képződött ama meggyőződés, hogy a pusztá átadás nem elegendő, megkivántatik hozzá az okmány, mely a birtokra való jogczimet igazolja.

Az adománylevelek kiadását megelőző jelenségekről különösen Fejérpatakynek erre vonatkozó összefoglaló felderítései adnak felvilágosítást. Az, a ki valamit a királytól kér, kérelmét vagy személyesen, vagy pedig megbízott által terjeszti a király elé. Eme kérelem az Árpád-korszakban élőszóval történik s nem írásban. III. Béla ugyan rendszeresítette az írásbeliséget és szabályként szabta meg, de ez nem vonatkozik a felkérésre. A kérelmezés: a *petitio*. Meg kell különböztetni a kérelmezőket és ezek megbízottjait a közbenjáróktól, a kik rendesen tekintélyesebb egyének voltak. A kérelmezés vagy a királyi udvarban történt, vagy pedig a kérelmező bevárta az alkalmat, a mikor a király azon vidékre jő, a hol lakik.

Vannak azonban olyan királyi okmányok is, melyek előleges kérelem nélkül a király által *proprio motu* állíttatnak ki. Ezek különösen egyházi adományokra vonatkoznak. A *petitio* előadása után, a király előbb megvizsgálja, vajjon a kérelmezett adománnyal teljesítés esetén másoknak jogai nem szenvednek-e sérelmet. Esetleg ha tényleg másnak sérelmével járna az adományozás, ennek a hozzájárulását eszközlik ki.

Az adományozásra vonatkozó királyi jóváhagyás, ez a *consensus*.

A *consensus*nak szüksége az Árpádházi királyok korszakának második felében, a királyi hatalom korlátozása idejében a királyi tanácsra is értendő. Ilyenkor a privilegium «*ex consensu praelatorum*

et benenum adatil csak ki. Csak ezen előzmények után következik a királynak az okmány kiadására vonatkozó parancsa.

Az okmányoknál meg kell különböztetni az actumot a datum-tól. Az actum, azon jogi cselekmény, melynek alapján az okmány kiadatott. A datum pedig a kiadásnak, azaz az okmány átadásának idejét jelezi. Az okmány kiadására vonatkozó parancs, a *praeceptum*. Ezen *praeceptum* folytán állítja ki a királyi kancellária az okmányt.

Van rá eset, hogy magánokmányok közokmányokká változnak át. Ilyen okmányok, különösen magánjellegű adományokról szólnak. Ezen okmányokat a király egyszerűen általa változtatja át közokmányokká, azaz királyi okmányokká, hogy a királyi pecséttel láttatja el azokat. Ilyenek III. Béla király idejéig fordulnak elő.

Az okmányoknak legfontosabb része a királyi pecsét, melyet a Sigillator alkalmaz az okmányra. Nagyfontosságú okmányok megpecsételését, melyek aranybullás pecséttel láttatnak el, maga a király is végzi. Az okmányokat a Scriptor — a Notarius készíti el — írja meg. Ez a XII. században rendszeresen elvégzi a megpecsételést is; belőle lesz a Cancellár. Két pecséttel való megpecsételés is fordul elő. 1156-ból van ilyen okmány, a mely az aranybullával és a viaszpecséttel van ellátva. Ez az első aranybulla. Az aranybulla használata III. Béla óta állandó. Az ólombullának egyetlen példányát ismerjük 1157-ből. Az arany- és ólombullák, kettős pecsétek és selyem zsinóron fügnek. A viasz kettős pecsétek 1217-től fogva gyakoribbak.

III. *Formula gyűjtemények.* A kir. kancelláriában, ott a hol a közokmányokat készítették, idővel mindenesetre bizonyos gyakorlati egyöntetűség keletkezett, mely az okmányok kiadásának egymásutánjában, azok stíláriskülalakját illetőleg megismétlődött. Már a XII-ik század végén figyelhető meg, hogy az okmányok szövegezése egyforma. Idővel az okmányok kiállítására formulák keletkeztek s azok ezek szerint állítottak ki, csak a tény elbeszélése és az okmányban foglalt dispositio változott. Erre nézve külföldi, különösen a pápai kancelláriának formulái voltak befolyással. Fejérpataky szerint a kir. kancelláriában kétségtelenül kész formula-gyűjtemény állott rendelkezésre, és ezen mintákról másolta le a Notárius az új oklevelet.

Sajnos, ilyen kancelláriai formulagyűjtemény ránk nem maradt. Regestákat a kir. kancelláriákban nem vezettek.

A közjogi formulákhoz számítandó azon felkérdezés is, a melyet a koronázást eszközölő főpap a tulajdonképpeni koronázási cselekmény előtt a jelenlevő néphez intézett. A felkérdezés t. i. vajjon a nép akarja-e a megkoronázandót királynak.

A levéltárakat a káptalanoknál Camerának, Armeriumnak hívták.

2. *Mellékforrások a tulajdonképpeni történeti források.* Ide tartoznak:

A/ *A krónikák.* Ezek időszerű történelmi feljegyzések, a középkori történelmi irodalom termékei. A mint Marczali Henrik «A Magyar történet kútfői az Árpád-korszakban» című munkájában kimutatta, krónikáink legnagyobb része egyetlenegy eredetiben fenlétezett, de az idők során veszendőbe ment krónikára vezethetők vissza. Ezen krónika az úgynevezett *Nemzeti krónika*.

Erre vezethetők vissza:

a/ *Kézai Simon* mester *Gesta Hungarorum* című munkája. Két kéziratban volt meg. A kismartoni, és Kósa Jenőé. Az előbbinek másolata megvan az egyetemi könyvtárban. A bécsi császári könyvtárban lévő Zsámboki-féle XV. századbeli Codexben a krónika nem teljes. Kiadta Hoványi a Kósa-féle kéziratból 1782-ben Bécsben és Budán. Kiadta Endlicher is «Monumenta Árpádiana» című munkájában és lefordította Szabó Károly 1862-ben. Ismételt kiadta Mátyás Florianus.

Ez az egyedüli krónika, melynek szerzőjét tudjuk. Terjedelemre a legrövidebb. Kún László utolsó éveiben íratott, tehát 1290 felé, 1282 után. Jogtörténelmileg igen becses az appendix, a hol a 108 nemzetségről, a bevándorolt nemesekről és udvarnokokról van szó.

b/ *A budai és dubniczi krónika.* Ezek a budai minorita krónikából indulnak. Ez azonban nem maradt ránk. A budai krónika 1473-ban adatott ki Budán. 1838-ban Podraczky által tétetett közzé.

c/ *A képes krónika* és az ennek alapján álló *Turóczi krónika*. Eredetije a bécsi császári levéltárban van meg, 1385-ből való. Igen szép miniatur festményekkel van ellátva. Toldy Ferencz adta ki *Marcikrónika* név alatt 1867-ben.

d/ A *pozsonyi krónika*. A pozsonyi káptalannak egy XV-ik századbeli Codex tartalmazza ezen krónikát. Toldi adta ki 1852-ben és 1861-ben. Legújabbban pedig Mátyás Flórián.

Ezen utóbbi krónika az úgynevezett kisebb krónikák közül való, melyek közül még egynehányat adott ki M. Flórián, a «Magyar történet hazai forrásai» című munkájában.

Külön áll *Béla király névtelen jegyzőjének «Gesta Hungarorum» című műve*. Eredetije nincs meg, 1300-ból való a bécsi cs. könyvtárban levő másolat. Kiadta Endlicher a Monumentákban. Szabó Károly és Fejérfarkas fordították. Typikus kiadása is van. Az Akadémia adta ki. Flórián Mátyás már említett munkájának II. kötetében újjal adta ki. Anonymus hitelességéről, kilétéről, koráról egész irodalom keletkezett. A legújabbak közül Marczali IV. Béla (1235—1270), Pauler III. Béla (1173—1196) jegyzőjének mondják. Szerzőjének nagy volt az olvasottsága. Sok szereplő személynek leírásánál Dares Phrygiusnak *Historia Trojanáját* használta. Használta továbbá Regino *Kronikáját*, Justinusnak *Philippi történetét*, Solinus *földrajzát*. A csaták leírását a Nagy Sándor-féle mondakörből vette. A népmondától távol tartotta magát Anonymus, de használta az addig felsorolt krónikákat, illetve azok törzsét a nemzeti krónikát.

B/ *Monografiák*. Ezek közül a vármegyei szervezetre fontossággal bír Rogerius váradi kanonoknak «*Carmen miserabile*»-je — a tatárjárásról.

C/ *Legendák*. Az egész középkori magyar társadalom a kereszténységgel állott szoros kapcsolatban. Ezért a népelettel vannak kapcsolatban azon szenteknek életleírásai, a kik egyuttal a magyar nemzetnek királyi véréből származtak. Egy ilyen egyénnek életleírása történeti alakot rajzol és ezért történeti becsel bír:

Ilyen legendák:

1. *Szt. István legendái*. A *kisebb*, a *nagyobb* és *Hartwik legendája*. Kiadták Schwandtner és Podhraczky. A kis és nagy legenda Hartwik legendájából indul ki.

2. *Szt. Imre legendája*. Kiadta Endlicher. Fordította Szabó Károly. Látszik rajta a kor hatása. Imre szüzességének ünneplése vonatkozásban áll a papi nőtlenséggel, melyről tudjuk, hogy nálunk szintén nagy ellentállásra talált.

Ezen legendákat kiadta Mátyás Flórián a *Hazai történeti kútfők* I-ső kötetében.

3. *Szt. Gellért legendája*, kiadta Endlicher.

4. *Szt. László legendája*. Endlicher adta ki.

A mellékforrásokhoz tartoznak még D/ az egyéb történeti források is. Ilyenek, de még a jogtörténettel is összefüggő források a Marczali Henrik által legújabbban szerkesztett «*A magyar történeti kútfők kézikönyve*» cím alatt kiadott gyűjteményes munkában is feltalálhatók.

E/ a pecsétek, pénzek, régiségek.

Egyetemünkön a címer-, pecsét- és régiségtant már a XVIII. század végétől fogva adták elő.

Wagner Károly a címer- és pecséttanról, Schönwisner István pedig a régiség- és címertanról tartottak előadásokat. A pecsét-tannal irodalmilag már Schwartner Márton és Perger János is foglalkoztak okmánytani munkáikban, éppúgy a kortannal is.

II. FEJEZET.

A királyi hatalom.

1. §. A királyi hatalom tartalma.

Említettük, hogy a törzsszervezetnek bomlása folytán vált lehetségessé, hogy a nemzet által gyakorolt souverénitás a fejedelem hatáskörébe menjen át. Ezen átmenet azonban nem volt olyan hirtelen, hogy a régi törzseknek alkotmányjogi jellege egy egységes ténnyel — a monarchikus keresztény királyság létesítésével teljesen megszűnjék.

A régi törzsszervezetnek jellemző vonásai és életének tevékenysége az államéletben még továbbra is megmaradtak. A mint annak idejében küzdött az állandó letelepedés ténye folytán keletkezett új rend, új felfogás a merő törzsszervezet egyes irányjaival és a mint a merő törzsszervezet csak lassanként lett áldozatává a szállás-rendszernek, a melylyel úgy látszik a területi letelepedés, a törzsi hadba vonulás és hadbeosztás is kapcsolatba jutott: úgy most ezen törzsszerű területi letelepedéssel kapcsolatos szervezettel kellett a monarchikus királyság elvének megküzdnie, a mely küzdelem

nem volt könnyű, de végre is csak a királyságnak teljes diadalával végződött.

A midőn ezen küzdelem a királyi hatalom javára eldőlt, fejlődött ki a korlátlan jellegű, ha nem is abszolút királyság. Azonban az abszolút jellegű királyság sem volt hosszú életű. A jog annyi mint az élet, az élet pedig harcz. A korlátlan királyságból keletkezett a XIII-ik században, az aranybullánál később, a tanács-törvénynyel az alkotmányosan korlátolt királyság.

Felváltotta ezen királyságot a hűbéri eszméknek hazánkba való bejutása, majd a koronázás közjogi jelentőségének és a birtokadomány rendszernek ehhez való simulása után a szent korona közjogi felfogásán alapuló királyság. A királyság ezen jellemvonásának tárgyalása a maga helyén következik. Most csak főbb vonásokban volt szándékunk a királyi méltóság körül bekövetkezett változásokat jelezni.

A régi törzsszervezet idejében a nemzetnél volt felségjogok a királyra származnak át. Ezen felségjogok voltak: 1. a *hadi*, 2. a *birói*, 3. a *törvényhozói* és 4. a *legfőbb területi felségjog*, melylyel a királynak *pénzügyi* és *gazdasági* jogai vannak kapcsolatban. Daczára ennek azonban megmaradt a törzseknek jelentősége 1. a *hadügyi*, 2. a *birói* téren és végre 3. a *gazdasági* téren.

ad 1. Hadügyileg számba mentek továbbra is a törzsek, mert a hadi tagozatban még jó ideig megmaradt a törzsi beosztás. A törzsek továbbra is saját zászlóik alatt szerepelnek a hadban.

ad 2. A nemzet szabad tagjai a Szt. István király-féle várszerkezet keretébe be nem lépven, igazoltan még Szt. László idejében is a Karkhásznál, azaz a törzsi biráknál keresték igazságukat.

ad 3. Gazdasági téren fennmaradt a törzseknek jelentősége, mert a szállásbirtok eredeti jellege is megmaradt. A törzsszervezetnek gazdasági téren jelentkező eme jellemvonása a legtovább tartotta fenn magát. A király legfőbb területi felségjogának keletkezésével, — mely később a szt. koronára szállott át — függ szorosan össze azon tusa és harcz, mely a nemzeti szállásbirtok és a birtoknak új neme, az adománybirtok között támadt.

A királyt illető felségjogok közül:

ad 1. a *hadi felségjognál* fogva a királyt illeti a hadüzenet és békekötés joga. Ő hívja háboruba az ország haderejét, rendelkezik a királyi hadsereg fölött, parancsol a néphadnak, ha ez

köteles felkelni. A királynál van a hadi czélokra való megerősítéseknek a joga is.

ad 2. A király gyakorolja a legfőbb *birói jogot*. Ő az igazságszolgáltatásnak forrása. Az ő Curiája (lakháza) központja az igazságszolgáltatásnak. Minden nemes, nemzetségbeli tag az ő birói széke elé, az ő Curiájába idézhető. Az ő Curiájából indul ki a vidéki igazságszolgáltatás is. A királynak hivatalnokai a nádor, az országbíró, a tárnokmester, a kik tőle átruházottan gyakorolják a birói hatalmat. Nála van a biróküldési jog. Ő adja meg egyeseknek a kiváltságos bíraskodási jogot is. Tőle indul ki a papok privilegium forrása és az immunitásos bíróság.

ad 3. A törvényhozási jog a nemzetgyűlésről száll át a királyra. Szt. István mondja: „*Decrevimus Regali nostra potentia.*” A törvények királyi decretumok alakjában adatnak ki. A törvényhozás jogának megoszlása a király és tanácsa között folyamán a vérszerződés harmadik pontjának. A törvényhozás jogának a király és a nemzet közötti megoszlása a törvénykezési gyűlésekből indult ki, melyeknek évenkénti megtartását az 1222. évi aranybulla is igazolja. Ezen gyűléseknek jellege eleinte nem szabályalkotási, csak birói, a mennyiben a nép a király vagy a nádor bíraskodásánál jelen van.

ad 4. A *területi felségjog* onnan származik, hogy eleinte az országnak összes területe, mely a törzsek által el nem foglaltatott, a királynak, mint a közhatalom képviselőjének rendelkezése alá kerül, a miből a királynak területi főtulajdona keletkezik.

Meg kell különböztetni ezen királyi főtulajdontól a király magántulajdonát képező területeket. Minthogy azonban a királyi köztulajdon annak magántulajdonától ezen korszakban meg nem különböztetik és a kir. köztulajdon jövedelmei is a királynak, nem pedig az ország jövedelmeinek tekintetnek, a királyi főtulajdonnak és a kir. kincstárnak kezelése a magángazdálkodás jellegét viselik magukon, a miből azután a közjavaknak dománialis jellege is folyik.

A kir. főtulajdonjog a királyi hatalomnak külsőleg formátlan, korlátlan jellegéhez simul. Ez volt alapja azon ténynek, hogy Szt. István a vidéki kormányzatnak és hadi hatalomnak alapját képező várszervezetet alapította — felosztva a szállásbirtokon kívül megmaradt területet megyékre.

A királyi főtulajdonból indul ki az egyes kir. haszonvételeknek a földbirtoktól különállóan való adományozása, a mint ez pld. a halászatnak, a rév- és vámjogoknak adományozásával történik.

A kir. főtulajdon alapja a birtok eladományozásának, ez az alapja továbbá a *ius regiumnak*. Innen indul ki kizárólagos tulajdona a királynak a sóbányákra és az érczbányáknak eladományozására, meg a bányászati haszonra, az urburára vonatkozó joga is.

Összefügg a területi főtulajdonnal, illetve inkább a területi souverenitással a pénzverés joga melyet már Szt. István gyakorolt.

Megjegyzendő, hogy a királyt az általános megadóztatásnak joga nem illette meg. A nemességnek személyük és birtokaik utáni adómentessége a nemzeti szervezeten souverenitásával függ össze. A nemzeti szervezetben a vezér az első a törzsfők között. A vérszerződésben csak a közös erővel szerettekben való egyenlő részesedésről van szó, nem teherről. Állami terhekről, állami kiadásokról akkor még nem igen lehetett szó, mert az állam mint olyan közület, mely közkiadásokat igényel, még nem fejlődött volt ki.

Az állami jövedelmek a Szt. István-féle államszervezet idejében domaniális jellegűek lévén, az állami kiadások is ezen domaniális jövedelmekből fedeztettek.

2. §. A királyi hatalom jellege.

A mint láttuk, a király az állami souverenitásnak nem csak személyesítője és képviselője, hanem azáltal, hogy a souverenitás rázállott, tényleg maga gyakorolja is a souverén jogokat. Jellegére nézve a királyi hatalom eleinte korlátlan és csak a nemzeti közszellem által van korlátozva. E mellett a királyi hatalom nem magán-, hanem közhatalmi jellegű. A királyi hatalom azért is közhatalmi jellegű, mert az nem magánjellegű vállalkozáson (csupán a vezérnek javára eső hódítási tényen stb.) alapszik, hanem közjogi alapokon, a nemzet közakarátán nyugszik. Ha Géza fejedelm a nemzetgyűlés nélkül is birta fiát fejedelmé tenni, ha István a fejedelemséget monarchikus királysággá önmaga kezdeményezéséből is képes volt megváltoztatni, azért ezen tényeknek háttere mégis csak a nemzetnek közakarata volt, mely a vérszerződés 1-ső pontjában jut kifejezésre. Szt. Istvánnak megkoro-

náztatása pedig a népnek részvételével és hozzájárulásával történt. A Szt. István-féle királyság tehát közhatalmi jellegű.

Ezen jellege a királyságnak megnyilatkozott még abban is, hogy a királyság hatalma kiterjed az országnak egész területére, annak minden rendű lakójára. Ha a később említendő királyi hercegek, vagy az ifjabb királyok az ország egyes területei fölött bizonyos jogokat gyakoroltak is és így az államszervezetbe patrimonialis (lásd a Merovingok és Karolingok osztozkodását) magánjogi vonások bele is kerültek, ha a királyi hatalom ezáltal meg is oszlott, azért jogilag az ifjabb királynak hatásköre csupán az általa birt országrésznek közigazgatására, közjövödelmeire és a birói hatalom gyakorlására vonatkozott, a mint ez az aranybullából, az 1222. évi 18. cikkéből is látható. A királyságnak közhatalmi jellege az ifjabb királyság intézménye által azért sem csorbult, mert az országnak területi egysége jogilag mégis mindig megmaradt és a királyi hercegek, az ifjabb királyok, hatalmi körének egyéb tágitása a királyok részéről mindig visszautasított és jogtalan állapotnak minősített. A területi egység pedig abban nyilvánult, hogy az ország daczára az ifjabb királyságnak, soha két önálló részre szét nem szakadt.

3. §. A királyi szék betöltése, a koronázás.

A vérszerződés első pontja szerint, míg Árpád nemzetsége él, a nemzet vezérét mindig ezen nemzetségből szabadon választja. A vezéri méltóság tehát örökösödésbe oltott választás alapján kapcsolódott a jogosított személyével össze.

Kiemeltük, hogy a törzsszervezet felbomlása idejében a szabad választás elvét az örökösödés elve, illetve a kinevezés elve szorította háttérbe. Géza fiát, Istvánt a nemzetgyűlés mellőzésével tette utódjává. A fejedelmi hatalomnak a királyságba való átfejlődése a nép előleges megkérdezése nélkül történt ugyan, de Szt. István megkoronáztatása a népnek jelenlétében és annak hozzájárulásával eszközöltetett.

A trónutódlást illetőleg a királyság miféle változást sem idézett elő.

Elvként ki kell emelni, hogy az egész korszakon át a nemzetnek az uralkodó család közül való választási joga sohasem szűnt

meg, csak hogy észrevehető azon törekvés, hogy a nemzetnek ezen joga mindinkább háttérbe szoríttassék és az örökösödés, illetve az örökös kinevezésének elve jusson érvényre. A szabad választásnak a joga hogy élt, igazolja azon körülmény, hogy királyokat letesznek és másokat választanak meg. Másrészt azonban el kell ismernünk, hogy sem a XII-ik, sem a XIII-ik századból nem birjuk egyetlen egy emlékét sem annak, hogy a király megkoronáztatása előtt meg lett volna választva. Hogy Szt. István a nemzet ezen jogának tudatában volt, ahhoz ugyan kétség nem fér, de hogy ugyanő a nemzetnek ezen jogára nézve II. Sylvester pápa előtt akkor — a midőn Astrius kalocsai érseket Rómába küldötte és tőle a királyi méltóságot és a koronát kérte, — említést tett volna, legalább is nagyon kétséges, mert ezen megemlékezés, melyre az úgynevezett Sylvester-féle bullából következtetnek, a bulla hamiságának beigazolásával szintén kétséssé válik. A Sylvester-bulla ugyanis a következő részt foglalja a magában: «Qui quidem heredes Successores tui quicunque, posteaquam per Optimates legitime electi fuerint» stb. Ezen részből azt következtették, hogy Szt. István, tudatában a nemzet jogainak, ilyen értelemben irt volna a pápának.

Karácsonyi János «Szt. István oklevelei» című munkájában kimutatta azt, hogy az u. n. Sylvester-féle bulla nem származik Sylvester pápától, hanem hogy ez egy 1576 után készített hamisítvány. Így eszik tehát annak valódisága is, hogy Szt. István maga hivatkozott volna a nemzetnek szabad királyválasztási jogára.

Azon körülmény, hogy a királyság alkotmányszerűleg korlátozva nem volt, azon korlátozás pedig, a melyről szó lehet, csakis egy szűkebb testület által gyakoroltatott, a tanács által t. i., a mely a XIII. század végéig szervezve nem is volt: adta meg a királyoknak annak a lehetőségét, hogy a királyi székhelyben való utódlást saját jogosított családjukon belül utódnevezés által biztosítsák. Ehhez azután csak egy további lépés kellett, hogy az utódnevezésből örökösödés fejlődjék. Már azon körülmény is, hogy egyes királyoknak halála után pár nap múlva koronázták meg azok fiait, zárja ki azt, hogy akár királyválasztás előzte volna meg ezen koronázást akár, hogy a koronázáson a legfőbb udvari méltóságokon kívül a nemzetnek összessége is jelen lett volna. Így II. Béla meghalt (1141) február 13-án, fia II. Géza február 16-án már meg volt koronázva,

III. István, apjának II. Gézának (1161) halála utáni napon koronáztatott meg.

Pray említi, hogy a királyi hercegek olyanféle pecsétet használtak, melyen ők magukat az illető királyok fiainak mondták. Így «Béla, Isten kegyelméből Géza király fia» stb. Már ezen «Isten kegyelméből» való vonatkoztatás a királyi apára, foglalja magában annak kifejezését is, hogy a királynak fia magát ezen minőségénél fogva a jövődöbéli királynak tartotta és pedig a választástól függetlenül, csakis az örökösödés címén. De maguk a királyok is hivatkoznak az örökösödés jogcímére. Így II. Endre az aranybullában «Magyarország örökös királyának» nevezi magát. IV. Béla meg, apja halálával a születés jogánál fogva reá szállott koronáról beszél. V. István szintén a születés jogánál fogva mondja reá szállottnak a magyar királyságot.

Ugyanezen törekvés jut kifejezésre azon tényben is, hogy a királyok fiaikat életükben megkoronáztatják. Ez ugyan valószínűleg legalább is az országnagyok előleges beleegyezésével történt, de másrészt ezen körülmény mégis csak azt mutatja, hogy a királynak az alkotmányos korlátokon túl terjedő hatatma volt, a mikor a tanács tagjait irányíthatta, befolyásolhatta és a trónt a választástól függetlenül fia számára biztosíthatta. Közvetlenül Szt. István után pedig még az uralkodó dinastiának mellőzése is bekövetkezett. Aba Samu és Péter kerülnek ugyanis a trónra, a kik nem tartoztak az Árpád-családhoz. Az elsőnek trónra jutásával szintén az élő királynak befolyását láthatni az utódnak kijelölésénél. A másik eset pedig azt mutatja, hogy maga a nemzet sem tekintette magát a vérszerződés által feltétlenül lekötve. Ezeken kívül azonban úgy a király mint a nemzet visszatértek az ősidőben megalkotott jogi álláspont-hoz és a felsoroltakhoz hasonló eset, t. i. a dynastiának mellőzése nem ismétlődött már az Árpád-ház kihalásáig.

Felemlítendő, hogy a XIII. században az elsőszülöttség elve látszik felszínre emelkedni. A XI-ik században pedig, midőn pl. I. Endre után Béla, I. Géza után pedig Szt. László következik, a királyok fiainak mellőzésével, azok fivérei jutnak a trónra.

III. Andrásnak 1291. évi törvényének bevezetése így hangzik. «Miután az 1290. esztendőben országunk tisztelendő atyáinak az érsekeknek, püspököknek, továbbá báróinak, főembereinek és nemesseinek megegyezésével megkoronáztatunk Fehérváron és a szüle-

lési rendnél fogva az ország kormányára léptünk volna, ezen mostani (1291. évi) országgyűlésen . . . stb. . . »

Vajjon III. András ezen bevezetésben a nemzetnek szabad királyválasztói jogát elismeri-e és nem-e hivatkozik tisztán az örökösödés jogczimére és csupán arra, hogy pusztán megkoronáztatása történt az országnagyok beleegyezésével, bajos eldönteni. 1291-ből, tehát ugyanezen évből birjuk ugyanis III. Andrásnak már fent említett oklevelét, melyben ő kizárólag az öröklés jogára hivatkozik, a mikor mondja *«Jure successionis et Ordine Geniturae pro adeptione Coronae nostrae Diadematis seu Solio Regiminis Regni Hungariae iter arripuisse veniendi»* stb. Ugyanezen évi október havában kelt oklevelében meg így szól *«qui eidem D. Regi Ladislao sablato de medio, in Solium Regalis culminis Divino munere successimus e vicino Jure et Ordine Geniturae»*. Mindenesetre azonban ezen oklevelekkel szemben is nevezetes kijelentés az, a melyet III. András a koronázásra nézve tesz. Másrészt pedig III. András miután előde IV. László utódok és egyéb a trónra jogosított rokonok hátrahagyása nélkül halt el, tényleg joggal beszélhetett az örökösödési jogcziméről, melynél fogva őt a magyar trón megilleti. Kivüle ugyanis már más jogosított Árpád-nembeli ivadék nem volt. Mint egyedül életben lévő jogosított, ő már tulajdonképpen a vérszerződés alkalmával lett megválasztva, mert egyéb Árpád-ivadék már nem élt, a nemzet pedig most más valakit nem is választhatott volna meg. Nyíltan elismeri ezt az 1298. évi I-ső törvényczikk, mely így szól *«Ut dominum Andream ex Regali stirpe descendente revereamur tamquam Dominum regni naturalem.»*

Kovachich szerint is csodálatos és egyedül álló dolog az, hogy a magyar törvényhozás törvényes utódlás czimén nevez valakit királynak. Ennek magyarázata azonban abban keresendő, hogy a nemzetnek választói joga III. Endrével szemben nyugodott azért, mert a mint említettük, a nemzet az ő személyével mint már egyedül életben lévő Árpád-ivadékkal szemben már is választott volt, a választásnak megismétlése tehát merő alakiság lett volna, melynek semmiféle más hatálya nem lehetett mint III. Andrásnak és senkinek másnak a megválasztása. Ezeknél fogva tehát III. András király joggal hivatkozhatott a törvényes öröklésre, mint a királyi trón birtokának jogczimére.

Mindezekből látható, hogy ámbár a nemzet az Árpád-iva-

dékok közül való szabad királyválasztási jogának tudatában volt ezen jog tényleg létezett is, ezen jognak létezését a királyok el is ismerték, azért mégis a trón birtokosának egyenes ágbeli leszármazói, illetve a trón birtokosának egyéb legközelebbi firokonai előnyben részesültek és a mi különösen az előbbieneket illeti, a kedvezés a melyben ezek részesültek, a nemzet jogainak háttérbe szorítása mellett a trón birtokosainak befolyásából indult ki és lehetővé tette az elsőszülöttségi örökösödési elvnek érvényesülését. Hogy ezen elv a gyakorlatban érvényesülhetett, ehhez igen nagy mérvben járult hozzá az ifjabb királyságnak intézménye is.

A királyi szék betöltésénél a koronázásnak van főfontosságu jelentősége.

Az egyes királyok által használt czim is utal a királyi hatalom eredetére vonatkozó felfogásra, mely a koronázással is kapcsolatban van.

Kálmán *«Isten kegyelméből»* nevezi magát királynak, Imre és III. András királyok *«Istentől megkoronázott»* királyoknak nevezik magukat. Mindezek a koronázással függnek össze.

A koronázás ünnepélyes közjogi cselekmény, mely által a királyi hatalomnak elfoglalása, illetve megszerzése tétetett nyilvánvalóvá. A koronázás cselekménye a középkorban a nyugaton a római egyházzal jutott kapcsolatba olyképpen, hogy a koronázást tulajdonképpen az egyház végezte. Összefügg ez azon nézetekkel, a melyek a királyi hatalom eredetére vonatkozólag fejlődtek ki. A koronázás csak a római egyháznak politikai faktorrá való kifejlődése után jutott szoros összefüggésbe az egyházzal. A római imperátorok, illetve a keleti császárok saját maguk helyezték a koronát a fejükre. De sőt még azután is, a midőn a pápa koronázta volt meg Nagy Károlyt császárrá, fordult elő, hogy a Frank királyok fiaikat maguk koronázták meg királyokká. A Frank királyok védőségével, melyet a pápával szemben elvállaltak a kelet római császárok helyett jutott kapcsolatba a királyi hatalom az egyházzal. Még nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a Karolingok a pápa által való megkoronáztatásnak, mert ezáltal legitimálták dynastiájukat a detronisált Merowingekkel szemben. Ismeretes, hogy Pippint a pápa a Quierci gyűlés egyezményes határozmányai folytán koronázta meg Germán királylyá. És a mint a Patrimorium Sti Petri tulajdonosát fictio alapján állapították

meg Szt. Péter, illetve Isten személyében, úgy megállapították a királyi hatalomnak az alapját is Isten akaratában. Így lett a Germán királyság «ex Dei Gratia»-féle királysággá. Így került a királyság isteni eredetének megjelölése a királyi címekbe. Pippint a pápa királylyá, Nagy Károlyt a pápa császárrá, éppúgy Ottót is császárrá maga a pápa koronázta meg. A királylyá koronázás tehát tulajdonképpen pápai jognak tekintetett, mert hiszen ő az egyháznak legelső főpásztora, tehát az isteni akaratnak végrehajtója, később pedig az egyház souverain főhatalmának képviselője. Ezért nála is van azon jog, hogy királyi koronát, királyi címet adjon.

A királyságoknak megszorodásával a pápa már nem járhat el személyesen minden koronázásnál. Ezért szokássá vált, hogy ott a hol a koronázást nem maga a pápa végezte, végezte azt az országnak legelső főpapja. Így lett a koronázás egyházi cselekménynyé is. A vele járó felkenetés volt azon része a koronázásnak, mely egyházi cselekménynyé tette. Így volt ez nálunk is. A felsoroltaknál fogva adományozta a pápa a koronát Szt. Istvánnak, ezért járt el az országnak főpapja a koronázásnál, ezért történt a koronázás az egyházban, ezért járt ez egyházi jellegű cselekménnyel, ezért vezették vissza a királyi címet Isten kegyelmére. Rómának hatása a királyság lényegére nézve tehát nálunk is épp olyan közvetlen volt, mint a milyen közvetlen volt az annak idejében a nyugaton.

A koronát a XII. század végéig rendesen az esztergomi érsek tette a király fejére. A XII-ik század folyamán azonban az esztergomi és a kalocsai érsek között a koronázási cselekmény végzése körül versengés keletkezett. A vizályt III. Inczre pápa avval intézte el, hogy a koronázási cselekmény véghezvitelére nézve az esztergomi érsek mellett döntött. Indokolja ezen döntést a pápa avval, hogy azon esetben, ha a koronázás iránti jog különböző egyházaknál volna és nem egynél, akkor ebből az országra nézve nagy veszély származhatnék, mert a mint mondja a pápa, a magyar királyság «örökös társai» (*coheredes*) között a királyi korona megszerzése körül botrány keletkezett. III. Béla király 1209-ben szintén az esztergomi érseknek adott elsőséget, a midőn kijelentette, hogy a koronát ugyan a kalocsai érsektől vette, de nem az esztergomi érsek jogainak csorbitásával (*sed non in praeiudicium Strigoniensis*

ecclesiae) és határozottan elrendeli, hogy ezentúl a koronázást az esztergomi érsek végezze.

A király a koronázáskor esküt tesz. Ezen eskü eleinte csupán a koronázásnak egyházi jellegével és a koronázást végző érseknek azon intelmével függ össze, hogy «a mint az egyház lelki pásztora a hívők lelki ügyeit és üdvösségét igazgatják, úgy legyen a király az Istennek igaz tisztelője és Krisztus egyházának mindenki ellen buzgó védője». Ez az úgynevezett «*iuramentum de justicia et pace*», melynek csakis egyházi, de nem egyuttal közjogi jelentősége van.

Közjogi jellege a koronázásnak ezen korszakban még az által sem domborodott ki, hogy a koronázás cselekményénél az ország főzászlócai közjogilag szerepeltek volna, a mikép ez később bekövetkezett. A korona és a koronázási jelvények, melyek a székesfehérvári székesegyház sekrestyájében őriztetek, a nevezett egyháznak főbb papjai által vitettek a koronázás alkalmával a főoltárhoz. A koronázási jelvényeknek beszentelése után egyike a káptalani tagoknak adta rá a királyra a koronázási öltözetet, a palástot, a kardot stb. A koronázási cselekményt, melyet t. i. a néphez intézett azon kérdés előzött meg, vajjon királynak akarja-e a jelenlevő koronázandó felséges személyt? a koronának a megkoronázandó királynak fejére való tételét az egész korszakon át az esztergomi érsek egyedül teljesítette.

Az ország nagyjai, a mint ez IV. Lászlónak 1277. évi okleveléből kitűnik, a koronázási cselekménynél csak jelen voltak. A koronázási szertartásnak legrégebbi alkotó részei közé tartozott, hogy a király birói hatalmát azonnal gyakorolta. A király a koronázás alkalmával birói széket ült és pedig vagy magában a boldogságos szűz Bazilikájában, vagy pedig a szomszédos Szt. Péter templomban, később pedig a korszak vége felé a városban tartotta meg ezen törvényszéket. IV. Béla király maga emlékezik meg okleveleiben István fiának megkoronáztatása alkalmával megtartott birói székről. Idővel a király a régi szokás fentartása végett csupán egy pert intézett el, egy ügyben mondott ítéletet megkoronáztatása alkalmával. Így többé-kevésbé ezen királyi felségjognak tényleges gyakorlása idővel csak symbolikussá vált, de olyannyira alkotó része volt a koronázási cselekménynek, hogy csecsemőnek királylyá való megkoronáztatása esetén is legalább symbolice juttatták a koronázási cselekménynek ezen részét kifejezésre. Így a későbbi kor-

szakból Posthumus László megkoronáztatásáról tudjuk ezt. Daczára azonban azon körülménynek, hogy a felsoroltak a koronázási cselekménynek egyházi jellegét igazolják, melynek súlypontja tulajdonképpen a felkenetésben volt, ezekből nem következik az, hogy a koronázás merőben egyházi cselekmény lett volna, hanem a koronázás ekkor is közjogi cselekmény volt.

A keresztény egyháznak középkori, nemcsak vallás-erkölcsi, hanem igen nagy részt politikai szerepe is okozta ezen jellegét a koronázásnak.

A keresztény egyház beleékelődik világi intézményekbe, mert politikai vezérszerepre törekszik, illetve tényleg vezet is és így természetes, hogy oda a hol a maga részéről politikai jellegű cselekményekben részt vesz, beleviszi saját auctoritásával az egyházi jellegű intézkedéseket is, a melyek politikai jelentőségű cselekményeknek azután elválaszthatatlan alkotó részeivé is lesznek. Nemcsak a koronázással volt ez így, de más intézményekkel is. Például az egyház az Istenítéleteket bizonyos lythurgiával vette körül, mert azok véghezvitelénél a maga részéről közreműködött. Ezért az Istenítélet mégis csak perbeli bizonyíték és nem vallásos cselekmény. Mert az egyház világi ügyekben ítél, azért ezen functió még sem lett egyházi functióvá, hanem megmaradt világi jellegű functiónak. Azért, hogy a koronázásnál lényegileg az egyház működik is közre, azért az mégis politikai, közjogi jellegű cselekmény. Idővel ezen jellege a koronázási cselekménynek külsőleg is mindjobban kifejezésre jut.

A koronázásnak közjogi jelentőségét emelte ugyanis azon változás, mely a koronázási eskü lényegében következett be. II. András idejében szükségesnek tartja már a nemzet, hogy jogai és szabadságai a koronázás alkalmával királyi eskü által biztosítsanak. IX. Gergely pápának Béla ifjabb királyhoz intézett leveléből tudjuk meg azt, hogy II. András király nemcsak az egyház békéjére és annak igazainak védelmére, hanem a nemzet jogainak megtartására is tett esküt. Az esküről és annak tartalmáról csak ilyen általános módon van tudomásunk. A pápa csak mellékesen említi ezen esküt, midőn értesíti Bélát, hogy Andrásnak is tudomására juttatta, hogy a birtokadományokra külön letett esküjének daczára, ezen adományokat visszavonhatja, mert ezen külön eskü az ország szabadságára letett esküvel szemben érvénytelen.

Ezen eskü azonban úgy látszik csak általában — az országos nemesek előjogainak épségben tartására vonatkozott. Igazolja azt IV. Kún Lászlónak esküje is, a melyről ő az 1279. évi oklevélben emlékezik meg.

A nemesség jogainak a koronázás alkalmával történt biztosítása tekintetében nevezetes változás következik be III. András alatt. Ezen időből maradt ránk legrégibb emléke annak, hogy a király megkoronáztatása alkalmával a nemzet jogait írásban is biztosította a szóval elmondott eskü mellett. A nemzet jogainak a koronázás alkalmával írásban való biztosítása az úgynevezett koronázási hitlevéllel történt. Az 1298. évi 41-ik törvényczikk határozottan megkívánja, hogy a király koronáztatása alkalmával levélben biztosítsa a nemzet jogait. III. András ilyen hitlevelet tényleg ki is adott.

A változás nemcsak abban áll, hogy az eskü tartalma írásban megörökítették, hanem abban is, hogy a nemzetnek megtartandó szabadságai tüzetesen fel is soroltattak.

Megkoronázták a királynékat is. Hartwic említi Szt. István legendájában, hogy Gizella királyné a szent chrysmával felkenetvén, a korona viselésével a birodalom királynéjává (socia regni) lett. Vajjon mikor történt meg ezen koronázás, nem tudjuk. Tudjuk azonban, hogy II. Endrének második feleségét 1215-ben, harmadik feleségét 1234-ben, menyét: IV. Béla ifjabb király nejét 1218-ban koronázták meg. Megkoronáztatott továbbá V. Istvánnak neje Erzsébet.

A királynét nem az esztergomi érsek, hanem Honorius pápának 1220. évi leveléből kivehetőleg, már akkor is a veszprémi püspök koronázta meg. A veszprémi püspökség fölötti fővédőjogot IV. Béla királynak 1269. évi oklevele szerint, a királynék gyakorolták. A XIII. századból van adatunk rá, hogy már akkor is a királynét nem a szent koronával, hanem a királynénak más koronájával koronázták meg.

A királyné koronázása alkalmával a koronázási cselekmény csupán az egyházi felkenetésből és a koronának a királyné fejére való ráhelyezésből állott. Királyi felségi jogokat a királyné megkoronáztatása folytán nem szerzett. Arra nézve, hogy a királyné megkoronáztatásakor esküt tett volna, csak elvétve vannak adataink. V. István feleségéről (1270—72) Erzsébetről tudjuk, hogy

megkoronázásakor megesküdött a nemesek megsértett jogainak helyreállítására és az elfoglalt javaknak visszaadására.

Ezen eskünek első része alkotmányos jellegű, a második úgylátszik avval van összefüggésben, hogy léteztek a királynéktől származó adományozások is.

A királyné jogai közül a veszprémi egyház fölötti fővédő jogon kívül még a királynőnek hitbér iránti jogát is ismerjük. A királynő hitbéreére vonatkozó jogánál szintén visszatükröződik az államgazdaság körében érvényesülő patrimonialis elv. Éppúgy a mint a királyi hercegek részére a birodalom egyes részei hasítottak ki, hogy az ott befolyó jövedelmek azok eltartására szolgáljanak — úgy a királyné jövedelmét is akkép teremtették meg, hogy részére a birodalom egyes részeit — ha nem is összefüggő területeket úgy mint a királyi hercegeknél — hanem leginkább egyes városoknak az államkincstárt megillető jövedelmeit adták a királyok a királynőknek, illetve ezen javadalmakat hitbérképpen kötötték le a királyné javára. Már István királyról tudjuk, hogy Gizella királynénak hitbér czimén Pozsonyt, Sopront, Szombathelyt jelölte ki. Kálmán király hitvese Buzilla, Rogerius Siciliei grófnak lánya, bizonyos városoknak és vármegyéknek jövedelmeit kapta hitbérül. Az ilyen hitbéreknek kijelölése mindig a királyi tanács hozzájárulásával történt.

A mi a koronázás helyét illeti, megjegyzendő, hogy Szt. Istvánon kívül, ki Esztergomban koronáztatott meg, Székesfehérvárott történtek a koronázások és pedig a Szt. István által épített Bazilikában.

A koronázási jelvények a korona, a kard, a kettős kereszt stb. ezek mind eleinte a székesfehérvári Bazilika sekrestyében őriztettek és pedig a káptalan örkanonoka által. Ebből is kiviláglik a koronázásnak egyházi jellege, hogy t. i. a királyi hatalomnak jelvényeit éppúgy mint egyéb a templomhoz tartozó felszereléseket is, az egyház sekrestyében őrizték. A székesfehérvári káptalan prépostja nevezte ki ezen örkanonokot. A prépost azonban a koronának ilyen módon való őrzésére nézve nem volt megnyugtatta és kérte is a pápát, hogy a korona megőrzésére vonatkozó jogát annak terhével együtt egy másik, de világi egyénre bízassa. Ez 1198-ban történt. Úgylátszik, hogy a pápa eme kérésre ráállott. De nem tudjuk, vajjon kire és mely viszonyok és feltételek között történt eme őrizetnek átruházása. Kovachich szerint azonban egy

dolog bizonyára áll, az t. i. hogy a székesfehérvári örkanonoki stallum azért láttatott el olyan bőséges és a többi örkanonokságtól eltérő nagyságú jövedelemmel, hogy abból a korona megőrzésére szükséges őrség fenntartassék. Ezen őrségnek tartását azonban az örkanonok elmulasztotta és ez volt az oka annak, hogy a székesfehérvári prépost a korona megőrzését az örkanonoki teendőktől elkülönítette, vagy legalább is elkülöníteni szándékozott.

Az Anjouk kora idejében a korona a visegrádi várba került, hol az I. Károly óta világi főurak és az erre rendelt katonaság által őriztetett.

A királylyá való megkoronázás egységes cselekmény volt. Az által, hogy a király Magyarország királyává koronáztatott meg, egyúttal a melléktartományok és a magyar királyságtól függési viszonyba jutott országok fölötti királyi hatalmat is elnyerte.

Csak Kálmánról ismeretes, hogy magát annak idejében Dalmátország királyává is megkoronáztatta.

A királyoknak czime ezen korszakban «Serenissimus, Illustrissimus rex» volt. A «Majestas» czim még ritkán fordul elő. A magyar királyi czim mellé László a Horvátországi, Kálmán a Dalmáciai és Rámai, Imre a Szerbiai és Bulgáriai, III. Endre a Galíciai és Lodoméria királyi czimet veszik fel.

Megemlítendő még, hogy a királyi tisztségek, az udvarnak szervezete a Frank királyi udvar előképei után létesültek. Az udvari, tehát házi főhivatalnokokból lettek idővel a központi kormányzásnak közegei, ezek együttléve esetleg ezeknek egyik része a királynak esetről-esetre való intézkedése szerint alkotják meg a kir. tanácsot, mely csak idővel szerveztetik. Egyes udvari hivatalnokok a királyi ingatlanokon lakó alattvalók fölött biráskodnak, a miből a központi rendes bíróságok fejlődnek ki. Idővel ezen hivatalnokokból lesznek az országos főméltóságok.

4. §. *A királyi hatalom korlátozása, a királyi hercegség, az ifjabb királyság intézménye.*

A Szt. István-féle királyságot jellemzi tehát annak keresztény, közhatalmi és korlátlan minősége. Keresztény jellege a királyságnak kifejezve van a koronázásnak túlnyomóan egyházi természetű szertartásában, az egyházi jellegű királyi esküben.

Közhatalmi jellege a királyságnak abban nyilvánul, hogy a királyi hatalom az országnak egész területére, a területen lévő minden személyre, minden tárgyra terjed ki.

Korlátlan természete a királyságnak pedig abban mutatkozik, hogy a királyi akaratnak megnyilvánulása az alkotmányban semmiféle tényező által, legföljebb csak a nemzet alkotmányos gondolkodása és az evvel kapcsolatos közirány által van gátolva.

A Szt. István-féle királyságnak ezen érintett jellege Kálmán király idejéig, tehát a XII-ik század elejéig marad meg. Innen túl a királyságnak korlátlan minősége lassan szűnik és az aranybullával korlátozottá lesz. A királyságnak alkotmányos korlátlan-sága idézte elő annak alkotmányos korlátozását.

Magából az aranybullából, úgy IV. Béla és fiának, V. István ifjabb királynak és ifj. Béla Szlavonia hercegének 1267. évi törvényéből ki lehet olvasni azon jelenségeket, melyek a királyságnak alkotmányos korlátlan-ságánál fogva mutatkoztak. A királyi hatalomnak és a túlerőssé vált birtokaristokrátiának túlkapásait óhajtották megfékezni a nemesek, a midőn az aranybullát kieszközltek. Az aranybulla rendelkezéseinek súlypontja tehát a királyi hatalom korlátozásában keresendő.

Maga a király mondja el ezt az aranybullának bevezetésében, hogy a nemességnek jogai egyes királyok elhatalmaskodása folytán megcsorbultak.

Az elhatalmaskodott országnagyok, különösen a püspökök egyházi tized címén a nemesek birtokain adót szedtek, nem csak maga a király, de a nádorispán, a királyi vadászok, a solymárok gyakorolták a megszállás jogát a nemesek jószágain.

A királyok a nemzeti hadsereget támadó háboruba külföldre készítették, a hűbéri eszmék behatása folytán az ingatlanok adományozása szertelen és veszélyessé lett, a mennyiben az olygarchia, sőt a területi uralom létesülésének veszélyével egész vármegyék adományoztattak el.

Az 1267. évi törvényből pedig kivehető, hogy a nemesek az eljárásnak minden alakiséga nélkül tartóztattak le, az ellenük lefolytatott eljárás pedig az igazságszolgáltatásnak kevés garantiáját nyújtotta. A király nemesi ingatlanokat elhalálozások esetén erőszakkal foglalt le. Panasz tárgyát képezte az is, hogy a nemesek pereit

csak írásbeli beadvány alapján intéztetnek el. III. Béla ez iránti intézkedései tehát rokonszenves visszhangra nem találtak.

Egyszóval olyanok voltak a közviszonyok, hogy a nemzet, melyben a Szt. István-féle korszaknak boldog állapotjai még élénk emlékezetben éltek és a mely a jelen viszonyokkal nem volt megelégedve, a királyságnak hatalomkörébe Szt. István után belejutott korlátlan-ságot megszüntetni és a maga részére — a mint ezt az aranybulla és az 1267. évi törvény bevezetése igazolja — a Szt. István-féle boldog állapotnak visszaállítását kívánta.

Ezen kívánság a király előtt nem volt titkolható, sőt ismételtelen kifejezésre is jutott. Ezen sürgetésnek volt azután az eredménye az aranybulla, az 1231. évi, az 1267. évi törvényeknek kiadása, melyeknek célja volt a nemzet szabadságának megóvása, a Szt. István-féle szabadságnak visszaállítása, a korlátlan királyi hatalomnak korlátozása és a nemzet befolyásának a közügyek terén való biztosítása.

A királyi hatalom korlátlan-sága mellett is elgyengült. Egyik oka volt ennek a királyi hercegség és az ifjabb királyság intézménye, továbbá ennek alapgondolatával összefüggésben egyes főurak iránti szertelen kedvezés, nagymérvű királyi magán-, de a királyi hatalom alapját is képező várbirtokoknak eladományozása. Mindezek gyengítették a királyi hatalmat. A királyi hatalomnak ezen elgyengülése annak korlátozása után sem igen fordul már jobbra. Megmarad az Árpád-házi királyok egész korszakában és a dinastia kihalása idejében a királyi hatalomnak elgyengülése be van tetézve.

A királyi hatalom körében beállott ezen hanyatlásnak szülő okai különbözők lehettek ugyan, mindenesetre azonban két főköri-ményre vezethetők vissza. 1. A királyi hatalom egységének megbomlására, melyet a királyi hercegség és az ifjabb királyság intézménye idézett elő és 2. a hűbériség terjedésére.

Minden hatalom ha megoszlik, gyengül is. A korlátlan királyság idejében az ország felosztása még nem volt olyan jellegű, mint a milyenné a II. Endre utáni időkben átfelődik. II. Endre előtt a felosztás nincsen a trónutódlás kérdésével kapcsolatban, hanem pusztán a királyhoz legközelebb álló kir. hercegek ellátásának kérdésével. Az országnak leginkább közjogilag megkülönböztetett, vagy természetileg elhatárolt területének kormányzása adatott át a kir. hercegnek, mely területen csak a királyi végrehajtó hatalmat képviselte, de államfelségi jogokat a pénzverésen

kivül nem gyakorolt. Leginkább az erdélyi és szlapon részekben fordulnak elő ilyen hercegségek. A végrehajtó hatalom körüli eljárás ellenében a királyi hercegnek az általa kormányzott részekből jövedelem jutott, mely az ő ellátására volt szánva.

II. Endre idején túl azonban a területeknek átengedése a trónutódlással jutott kapcsolatba. Azáltal, t. i. hogy a már megkoronázott királyi herceg, tehát az ifjabb király került ilyen területnek az élére, igen közelfekvő dolog volt az, hogy az ifjabb király ezen területen idővel felségjogokat is gyakorolt. A királyi hercegek, illetve ifjabb királyok ilyen területi átengedésekre a XIII. század vége felé már jogigényeket támasztottak. Ezen jogigényeket azután egyenesen *ius ducatusnak* nevezik. A ducatusokat azután már nem is hercegségeknek, ducatusoknak nevezik, hanem *Regnumnak*. Ennek az lett a következménye, hogy az országnak lakói a két király hiveinek külön csoportjaira oszoltak, az egység az aranybulla XVIII. cikke értelmében csak annyiban tartatott fenn, hogy bármely nemes egyik területről a másikra átmehet, csupán peres ügyeik végzendők be azon bíróság előtt, melynél megkezdettek.

Már a hercegségekben van nyoma annak, hogy a hercegnek külön hivatalnokai és udvari kápolna intézményével kapcsolatos káplánjai is vannak. Ez is egy bizonyítékkal több arra, hogy az udvari tisztségek lelegeinte a legszorosabb értelemben vett királyi családnak házi hivatalnokai voltak. Kálmán király (1100) elrendeli, hogy a hercegek hivatalnokai és káplánjai (tehát az udvari kápolna) a synodális bíróság illetékessége alá tartoznak. Ezen hivatalnokok később, az ifjabb királyság kifejlődésével valóságos udvari hivatalnokokká lesznek. István saját nádoráról, erdélyi vajdájáról, udvari ispánjáról, tárnokáról emlékezik meg. Fordul elő eset, hogy az ifjabb király idegen fejedelemmel szövetséget is köt. Gyakorolja az ifjabb király saját területén a birtokadományozási jogot, a bírói és pénzverési jogot.

Már a királyi hercegeknek «ducatusa» olyan jelenség, mely az akkori Nyugat-Európában virágzó hűbériség befolyására vezetendő vissza. A hűbériség a személyi alá- és fölérendeltségi viszonyon kívül a területi immunitáson és így a territorialis szakadozottságon alapszik. A mint a hűbériségnek másféle behatásai sem voltak képesek nálunk a királyság közjogi kapcsait szétbontani, a mely

kapcsok a magyar nemzetnek minden egyes tagját közvetlenül a központi hatalomhoz fűzték: úgy az ifjabb királyságnak területi separatismusa sem lett alapjává a hűbéri tagozatnak. De tény, hogy az ifjabb királyság által az országnak bizonyos része a királyi hatalom hatásköre alól kikerült. Keletkezett olyan rész, a melyen a király nem biráskodott, pénzt nem veretett, a kincstár jövedelmeit nem huzta, a végrehajtó hatalmat nem gyakorolta. Ennyiben tehát a királyságnak közhatósági jellegén is esett csorba, a királyi hatalom egysége ezek mellett mégis a törvényhozás egységével tartatott fenn. Legalább arra, hogy az ifjabb királyok a törvényhozási jogot külön gyakorolták és kizárólag saját maguk decretumokat adtak volna ki, példa eddig nincs. A törvényhozási jognak csak az ifjabb királylyal, sőt még a kir. herceggel is együtt való gyakorlásáról lehet szó. Az 1267. évi Béla-féle törvény ugyanis együttesen a király, az ifjabb király és az ifjabb királyi herceg által van kiadva. A törvényhozás ezen egységének dacára el nem tagadható, hogy a ducatus és az ifjabb királyság intézménye folytán az országnak egyes részeiben a királyság közhatalmi jellegének rovására bizonyos separatizmus keletkezett, mely ha nem is volt közvetlenül hűbéri intézmény, de eredményéhez képest mégis csak érinti a hűbéri viszonyokat. És minthogy a nemzet ezen separatizmus hatását okvetlenül érezte, ez is egyik oka lehetett annak, hogy a királyság korlátlan irányát megváltoztassa és a királyságot korlátoztá tegye. Másrészt a királyság megosztásában kifejezésre jutott elv példaként továbbra is hatott a királyság különböző részein. A királyok különböző okokból, néha talán csupán hiveknek szerzése okából is idegenítették el területeket. Ezen elidegenítések azután példaként elősegítették a szükséges előfeltételek nélküli birtokadományozásokat és azokat állandó szokássá tették.

Hogy a hűbériség hullámai, melyek a X. századtól fogva egész nyugat-Európát mozgalomban tartották és az összes állami és magánjogi viszonyokat hatották át, hazánkba is eljutottak: már korábbi időkből is vannak adataink. Szt. István törvényei nevezik el a jutalom ellenében hadi szolgálatra vállalkozó vitézlőket «miles»-eknek. Eredetileg a franczia alsóbb nemességhez tartozókat jelölik meg az equites, milites, cavallerii, chevalier-féle kifejezéssel. Még jobban mutatja egy másik törvényhely a hűbéri

befolyást, midőn a Dominus, úr helyett egyenesen a hűbéri fogalomnak megfelelő *Senior*-féle megjelölés használtatik. Felvetették azon kérdést, vajjon a miles egyenlő-e a *serviens regissel*. Tény, hogy a királynak is lehet milese, sőt volt is éppúgy, mint más előkelőnek. Megjegyzendő, hogy Szt.-István kora az átmenetek korszaka, azon korszak, a melyben külföldi, nyugati intézmények a régi magyar törzsi viszonyokba kerültek bele. Ezen korszakban a nemesség nem volt még egy teljesen elszigetelt rend, nem voltak a határok szigorúan megvonva, a melyek a nemességet a többi országlakosoktól — a szabadoktól t. i. — áthidalhatlanul elválasztották. A milesnek is hadi volt a foglalkozása éppúgy, mint a nemesnek és így, ha a gazdasági viszonyok változtával esetleg valamely törzsbeli, tehát nemes, másvalakihez jutalom, zsold, földnek a jövedelme ellenében hadi szolgálatra vállalkozott, nem tekintetett olyannak, a ki nemesi jogairól lemond. Ezen oknál fogva nincsen kizárva, hogy a milesek nagy része az esetleg szegényebb nemesek köréből, esetleg külföldi vitézekből kerültek ki és foglalkozásuk előkelőségénél fogva nemeseknek is tekintettek. A külföldi vitézek hozták be ide a «Senior» és «miles» fogalmát és magát a viszonyt is. Számszerint azonban ezek túlsókan nem voltak és így a tiszta hűbéri rendszer a fogalom mellett tenyleg nem is hódított.

Van olyan nézet is, hogy a milesek nem egyenlők a nemesekkel, azaz a *serviens regissel*, hanem hogy a milesek olyan vitézek voltak, a kik egyes hatalmasabbaknak fegyveres szolgálatába szegődvén, a kettő közötti viszony inkább az úr és a fegyveres szolga közötti viszonyt felel meg. Mi különösen a «Senior»-féle megjelölés és ennek megfelelő fogalomból következtetve, az előbbi felfogást valljuk.

Hűbéri jellegű befolyásnak, — természetesen nem hűbéri intézménynek — veendő az idővel megerősödött birtokadományi rendszer is, a hadi szolgálatnak a nemesi ingatlannal való összekapcsolása, különösen akkor, a midőn az ingatlannal a királynak visszaháramlási joga kapcsolatotott össze — midőn kifejlődött az *ius regium*.

A törzsi nemesség szállásbirtokaival a hadi szolgálat mint nemesi személyes kötelesség ugyis kapcsolatban volt. Ehhez, mint a nemzeti hadi szolgálathoz, kétség nem fért. A királyok azonban

a «bőséges adományokat» már nagyon korán hozták kapcsolatba a királyi hadi szolgálattal és az adománybirtokok után éppúgy járt a hadi szolgálat, mint a szállásbirtokok után. Egyrészt ezen hűbéries jellegű irányzatnak felel meg a királyi hatalomnak azon törekvése, hogy a királyi háramlási jogot a szállásbirtokokra is kiterjeszsze.

A nemesnek nálunk a hadi szolgálat épp olyan kötelessége volt, mint a hűbéresnek a nyugaton. Az, hogy a földbirtok meghatározott nagysága *állandóan* lett a hadi szolgálat mérvének alapjává, csak a későbbi korszak fejlődésének eredménye.

Még közvetlenebben mutatkozik a hűbéri befolyás a várjobbágyok ingatlanjai után járó hadi szolgálatnak intézményében.

Addig, a meddig a királyi hatalom azon királyi sereggel rendelkezett, a mely a királyi várszervezettel összefüggött, megvolt a királyi hatalomnak a maga kellő támasza. A mint a királyok az ifjabb királyokkal való harczban kénytelenek voltak azért, hogy maguknak hiveket szerezzenek, a várbirtokokból telemes részeket eladományozni, csakis hatalmuknak alapját ingatták meg, a mely ezáltal igen természetes, meg is csökkent. Viszont pedig hatalmuknak ezen csökkenésével megerősödött a nemességnek ereje a királyllyal szemben.

Midőn azután a pénzbeváltók belépési tilalmával az egyházi főurak, a szabad királyi városok, majd a világi főurak területein kifejlődtek az immunitások, majd pedig evvel kapcsolatban a földesuri hatóságok, a melyeknek lényege az, hogy az ország lakóinak egy része csak közvetett kapcsolatban van a főhatalommal: a nyugati hűbériségnek olyan hatásaival állunk szemben, melyek a királyi hatalomnak csökkenésére vezettek. Tény, hogy a királyi vármegyének átalakulása autonóm vármegyévé, szintén elvont bizonyos, különösen bíraskodási jogokat a központi hatalomtól.

A királyi vármegye a nemesek számos ügyeiben bírói hatáskört kapott, a melyet előbb a király gyakorolt. A városok szintén külön bírósági területekként szerepelnek. Ha ezen utóbbi jelenségek nem is okozták a királyi hatalom gyengítését, de mindenestre annak jogkörét bizonyos tekintetben szűkítették.

A nemzet a királyi hatalom korlátlanúsága folytán, a mint ez az aranybullának és IV. Béla 1267. évi decretumának egyes intézkedéseiből kivehető, sokat szenvedett úgy a királyi önkény

folytán, mint a széles terjedelmű ingatlannal ellátott birtok-aristokratia túlkapásai folytán is.

Különösen az annyi ingatlannal el nem látott, tehát annyi politikai befolyással sem rendelkező többi nemesség, a melynek előjogai és régi biztosított szabadságai voltak veszélyeztetve, meg volt védendő a hűbériségnek ezen hatásai ellen.

5. §. *A királyi hatalomnak alkotmányszerű korlátozása.*

Veszélyeztetve volt a nemességnek még önállósága is, a mint ezt az aranybulla igazolja. Ez ugyanis intézkedéseket tartalmaz az ellen, hogy egész vármegyék és köztisztviselők örökletesen el ne adományoztassanak. Ha a vármegyéknek ilyen örökletes eladományozása tényleg bekövetkezik, akkor a kisebb nemesi ingatlanoknak királyi közvetlensége nemsokára megszűnt volna. A közállapotoknak ilyeszerű fejlődését még II. András királynak a szent földre való távozása is elősegítette.

II. András ugyanis a szt. földről haza jövén, itt a legnagyobb rendetlenséget találta. A főurak kiméletlenül minden jogczim nélkül foglalták el a korona- és várjavadatokat. Az egyháziak készpénzbeli adóra változtatták át az egyházi tizedet és fegyveres erővel hajtották azt be. Még nyílt erőszakoskodások is fordultak elő.

A király abbéli parancsa, hogy a várföldeket és erőszakkal lefoglalt többi királyi javakat adják vissza, foganat nélkül maradt. Sőt Béla herczeg maga állott az elégedetlenek élére és azoknak védelmére kelt, a kik a királyi önkény folytán szenvedtek jogaikban és szabadságukban.

Ezek voltak az aranybullának közvetlen előzményei. A király megígérte, hogy a nemzetnek jogait érvényben és épségben tartja. Legfontosabb része pedig az aranybullának a törvény záradékában foglalt *ius resistendi*, mely szerint azon esetben, ha a király vagy utódai ezen törvényt megszegnék, a nemzetnek összesége és minden egyes tagja jogosítva legyen, a nélkül hogy hűtlenséget követne el, ellentmondani és ellentállani.

Ez volt az első alkotmányos korlátozása az előbb korlátlan királyságnak, mely korlátozás éppen a korlátlanságnak volt következménye.

A királyságnak az aranybulla ellentállási záradékában foglalt korlátozása daczára nagyjában még sem változtak meg a közviszonyok. Ujra kezdődik a koronajavaknak elidegenítése. András ugyan fiára Bélára bizta ezeknek visszavételét, ő maga azonban ennek daczára újra hozzáfogott az ingatlanok osztogatásához. A nemesség sürgette az aranybulla végrehajtását, a főurak azonban ennek gátját vetették. Ilyen viszonyok között 1231-ben megint adott ki a király egy decretumot, mely nagyjában az aranybullával azonos, de befolyást enged a nemességnek a nádori tisztség iránti intézkedésére. A befolyás azonban csak a királyhoz intézhető kérelem alapján áll.

Nevezetes, hogy az 1231. évi decretumban a királyság alkotmányos korlátozásának sanctiója immár nem az ellentállás, hanem az esztergomi érsek kiközösítésének jogában van kifejezve. IV. Béla nem igen érezte magát kötve az előző törvények által. Stayerország meghódítását czélzó támadó háborúba vitte a nemesség nagy részét az aranybullában foglaltak daczára, Béla király az ilyen viszonyok között keletkezett elégedetlenségek kiegyenlítése végett adott ki 1267-ben egy törvényt, mely a nemesség jogait legnagyobb részt olyan módon, a mikép ez az aranybullában megtörtént, megerősítette. Az alkotmányszerű biztosítéknak sanctiója itt is az egyházi átok. Felhatalmazza ugyanis a decretum záradéka az esztergomi érseket, hogy azon esetben, ha a király a törvényt megsérténe, közösítse ki.

Az egyházi kiközösítésnek a középkorban nagy volt a hordereje. IV. Henrik császári hatalmát veszítette a VII. Gergely-féle kiközösítés folytán. Az egyházi átok azonban nem igen volt alkotmánybiztosíték azért, mert azon esetben, ha a király és a szentszék között jó volt a viszony, könnyűszerrel lehetett élet venni a jelzett törvényes intézkedésnek.

Igy sikerült II. Andrásnak kieszközölni IX. Gergely pápánál, hogy ő csak a pápának különös engedélye mellett közösíthető ki. IV. Béla ugyanazt IV. Incze pápától eszközölte ki.

IV. Béla ezen irányban még többet ért el, mert IV. Incze pápa felhatalmazta a királyi kápolna grófját arra, hogy a királyt azon esetben, ha rá az egyházi átok kimondatnék, ez alól őt felmentheti.

Láthatni ezekből, hogy a korlátozásnak mikénti módja nem

volt még megállapodott dolog, s hogy ennek eszközei nem voltak még kellőképpen tisztázva.

Az bizonyos, hogy a fegyveres ellentállási jog olyan alkotmánybiztosíték, mely csakis a már bekövetkezett alkotmány-sértés után alkalmaztatik, tehát az alkotmány-sértés megelőzésére kevésbé alkalmas. A királyi hatalom csak egy bekövetkezhető, ránézve veszélyes következménytől tarthat. Ha a tilalomnak sanctiója alkalmaztatik, akkor az alkotmányos szabadság már megvan sértve, az ellentállásnak alkalmazása pedig forradalmi jellegénél fogva az állami rendnek felforgatására alkalmas. Érthető tehát, hogy ugyancsak András és utána Béla királyok röviddel a *ius resistendine* törvénybe iktatása után más módon igyekeztek a nemzet szabadságát biztosítani. Ezért került az egyházi átok az ellentállási jog helyébe. Ezen alkotmánybiztosítéknak értékét már fentebb érintettük. Ámbár az egyházi átok még III. András király 1298. évi törvényében is előfordul, ennek fontossága már tetemesen alábbszállott.

III. András idejében a királyságnak korlátozása már alkotmányos módon van szabályozva. A korlátozásnak ezen módja már egészen más jellegű, mint az ellentállási és a kiközösítési jog. Ennek jellege már *praeventiv*; nem is vonja maga után a közviszonyok megrázkódtatását. Ezen alkotmánybiztosítás az 1298. évi 23-ik törvénycikkben foglaltatik, a mely a királyi tanácsnak szervezéséről szól. A királyi tanács, melynek összeállítása esetről-esetre teljesen a király kényére-kedvére volt bízva, most szervezett testületté lesz, mely alkotmányos garantiát nyújt a királyi jogoknak a nemzet érdekében való korlátozása tárgyában.

A királyi tanács olyképpen van szervezve, hogy a király nevez ki két püspököt, egyet az esztergomi, a másikat a kalocsai érsekség területéről, az országgyűlés pedig választ két nemest, mintegy az összes nemesség képviselőjében. A király által kinevezett két püspöknek megbízása azonban csak három hónapig tart. Ezután újakat kell kineveznie. Az így szervezett tanácsnak meghallgatása immár nem függ a király tetszésétől, hanem az kötelező. Oly annyira, hogy minden nagyobb ingatlannak vagy országos méltóságnak adományozása vagy pedig országos érdekű ügynek eldöntése előtt a király *köteles* a tanácsot meghallgatni, mert ha a király ezt meg nem tenné, úgy a tanács hozzájárulása nélkül tett *intézkedése*

érvénytelen. Kovachich Márton György kételkedik ezen törvénynek hatályosságában. Kételyeit arra alapítja, hogy nincsenek ilyféle törvénynek nyomai Hunyadi János kormányzó idejéig. Tény, hogy a tanács szervezésére nézve Zsigmond idejéből van csak intézkedés. Az Anjouk erős individualitása ilyen tanácstörvénnyel esetleg nem fért volna össze.

A királyi hatalom alkotmányos korlátozásának kérdésével van kapcsolatban a nemességet az 1231. évi 3. t.-cz. alapján megillető azon jog, hogy azon esetben, ha a nádor rosszul látná el tisztét, úgy a nemesség kérelmet intézhet a királyhoz a nádor elmozdítása és helyébe másnak ezen hivatalba való behelyezése iránt. Ezen intézkedésnek mintegy kiegészítését képezi az 1291. évi 9-ik t.-czikk, mely szerint a király megígéri, hogy a nádort, a tárnokmestert, az országbírókat a tanács meghallgatásával nevezi ki, míg az 1291. évi 31. t.-cz. az 1231. évi 3. t.-czikknek kiterjesztését foglalja magában, a mennyiben már most nemcsak a nádornak esetleges elmozdításáról van szó, ha ez nem teljesíti kötelességét, hanem a nádor mellett a tárnokmester, a kancellár, az országbíró is felelősségre vonható, ha tisztjüket nem látják el jól. Ilyen esetben ugyanis a székesfehérvári évi gyűlésen a tanácsosok ítélete alá kerülnek és büntetettnek meg. Ezek szerint tehát a királyi tanácson kívül a nemességnek is jut már intéző és döntő befolyása a király jogkörébe eső ügyek körül, különösen a székesfehérvári törvénynapokon.

A királyi hatalomnak alkotmányos kialakulása azonban az Árpádházi királyok korszakának vége felé különösen két intézményben jut kifejezésre, a melyek az alkotmánynak elsőrendű biztosítékai is. Ezek a királynak az alkotmányra letett esküje és a királyi hitlevél. A királynak az alkotmányra letett esküje és az erről kiadott hitlevél a koronázással van kapcsolatban, a miért is úgy az egyik, mint a másik alkotmánybiztosíték emeli a koronázásnak közjogi jelentőségét és így magának a koronának tekintélyét is. A szt. korona a nemzet tiszteletében folyton emelkedik és idővel nemcsak a királyi jogoknak személyesítőjévé lesz, de a nemzet jogainak alapjává is, melyekből a koronázás ténye által szállanak át a királyra a felségjogok. Ilyképpen tehát a szt. korona az alkotmányos közhatalomnak forrása, a mennyiben egyesítve vannak benne a királynak és a nemzetnek jogai.